

TEŞEYYU' İLE İTHAM OLUNAN NECMÜDDİN ET-TÛFÎ'NİN ŞİA'NIN İMAMET ANLAYIŞINA BAKIŞI*

İbrahim BAYRAM**

Öz

İslam düşünce dünyasının önemli simalarından olan Necmüddin et-Tûfî, daha çok maslahat düşüncesiyle adından söz ettirmişse de itikadi alanda da görüşlerini serdetmiş bir şahsiyettir. Eserlerinde ortaya koyduğu fikirlerinden ziyade, yaşadığı bazı hadiseler nedeniyle teşeyyu' ithamlarına muhatap kalan müellif, Şia'yı pek çok konuda eleştirmesine rağmen bu iddiaları üzerinden atamamıştır. Bir kısım tabakat yazarlarının ısrarla Şii fikirleri benimsemek ile suçladıkları müellif, sonraki dönemlerde eserlerinin tahkikini yapan çağdaş araştırmacılar tarafından tebrie edilmeye çalışılmıştır. Bu makale, onun son dönem eserlerinden biri olan ve içinde itikadi fırkaların kendi görüşlerini kanıtlamak için kullandıkları ayetlerin tefsiri yapılan çalışmasını temel alarak Şia'nın diğer mezheplerden ayrılmasını sağlayan imamet meselesi hakkındaki görüşlerine nasıl baktığını tespit etmek ve buradan hareketle onunla ilgili ortaya atılan teşeyyu' iddialarına bir cevap bulabilmek amacıyla kaleme alınmıştır.

Anahtar Kelimeler: Tûfî, teşeyyu', imamet, Şia, el-İşârâtü'l-ilâhiyye.

THE VIEW OF NAJM AL-DIN AL-TUFI ON THE SHI'A'S IMAMATE UNDERSTANDING ACCUSED WITH TASHAYYU

Abstract

Necmüddin et-Tufi, an important figure of the Islamic world of thought although he has made more mention of his name with the idea of maslahah is a person who has given his views on faith. More than his ideas in his works, the author, who has faced the allegations of Shi'ism,

* Geliş Tarihi / Received Date : 05.05.2017

Kabul Tarihi / Accepted Date : 07.08.2017

** Yrd. Doç. Dr., Gaziosmanpaşa Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, ibrahim.bayram@gop.edu.tr.

although he criticized Shia in many respects did not overpower these claims due to some events he experienced. The author, who accused of adopting Shiite ideas by some biographers persistently, in later periods were attempted to be acquitted by contemporary researchers who made a review of his works. This article, was written on the basis of studies that one of his recent works and that made in exegesis of the verses which they use to prove their own opinions of the religious sects, to determine how he views Shia's opinions on the imamet issue, which led to the separation of Shia from other sects and to find an answer to the allegations of Shiism arising from him.

Key Words: al-Tufi, tashayyu, imamate, the Shi'a, el-İşârâtü'l-ilâhiyye.

Giriş

1. Necmüddin et-Tûfî'nin Hayatı

Süleyman b. Abdülkavî b. Abdülkerim b. Saîd et-Tûfî 670 yılı civarında Bağdat'a bağlı Sarsar'ın Tûfâ köyünde dünyaya geldi¹. Köyünde nahiv ve fıkıh eğitimi aldıktan sonra Sarsar'da fıkıh eğitimini sürdürdü. 691/1292 yılında geldiği Bağdat'ta Arapça, mantık, feraiz, fıkıh ve usûl-i fikh gibi çeşitli ilimleri tahsil etmesinin yanı sıra hadislerle de meşgul oldu². Burada Muhammed b. Hüseyin el-Mevsilî ve Ebû Bekir el-Kalânî gibi âlimlerden ders aldı. Daha sonra gittiği Dımaşk şehrinde Süleyman b. Hamza, İbn Teymiyye ve Yusuf b. Abdurrahman el-Mizzî gibi zevatın derslerine katıldı³. Sonrasında gittiği Mısır'da Abdülmümin b. Halef ve Mesud b. Ahmed el-Hârisî gibi ulemanın derslerine iştirak ettiği gibi, Kahire'de hocası Hârisî'nin idaresinde bulunan Mansûriyye ve Nâsriyye medreselerinde de tedriste bulundu⁴. Takdirine mazhar olduğu Hârisî ile yaşadığı bir sıkıntıya bağlı olarak bazı suçlamalara maruz

¹ Ebü'l-Felah Abdülhay b. Ahmed b. Muhammed İbnü'l-İmad, *Şezerâtü'z-zehab fi ahbâri men zehab*, thk. Abdülkadir Arnaut, Mahmûd Arnaut, Beyrut: Dâru İbn Kesir, 1406/1986, VIII, 71; Ahmed b. Muhammed Ednevi, *Tabakâtü'l-müfessirîn*, thk. Süleyman b. Salâh Kazzi, Medine: Mektebetü'l-Ulum ve'l-Hikem, 1997/1417, s. 264. İbn Hacer el-Askalanî ise onun doğum tarihi olarak 657 senesini vermektedir. bkz. Ebü'l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. Alî b. Muhammed İbn Hacer Askalanî, *ed-Dürerü'l-kâmine fi a'yâni'l-mietî's-sâmine*, thk. Muhammed Abdülmuîd Hân, Haydarabad: Dâiretü'l-Maârifî'l-Osmaniyye, 1392/1972, II, 295.

² İbnü'l-İmad, *Şezerâtü'z-zehab*, VIII, 71-72.

³ Ebü'l-Ferec Zeynüddin Abdurrahman b. Ahmed İbn Receb, *ez-Zeyl 'ala tabakâti'l-Hanâbile*, thk. ve tlk. Abdurrahman b. Süleyman b. Muhammed el-Useymin, Riyad: Mektebetü'l-Ubeykan, 2005/1425, IV, 405; Ebû İshak Burhaneddin İbrâhim b. Muhammed İbn Müflih, *el-Maksadü'l-erşed fi zikri ashâbi'l-İmâm Ahmed*, thk. Abdurrahman b. Süleyman el-Useymin, Riyad: Mektebetü'r-Rüşd, 1990, I, 426.

⁴ İbn Receb, *ez-Zeyl ala tabakâti'l-Hanâbile*, IV, 405-406.

kaldı⁵. Ardından görevlerinden el çektirilip günlerce hapsedildi. Salıverilmesini takiben Mısır'ın Kûs şehrine gidip orada bir müddet ikamet etti. 714/1315 yılında hacını eda ettikten sonra bir sene daha orada kalıp ikinci hacını da ifa etti. Sonrasında döndüğü Filistin'de Halil şehrinde 716/1316 yılında vefat etti⁶.

Güçlü bir hafızaya ve parlak bir zekâyâya sahip olan Tûfî⁷, çok uzun sayılamayacak bir ömre tefsir, hadis, fıkıh, kelim, dinler tarihi ve edebiyat gibi alanlarda pek çok eser sığdırdı. Onun özellikle akaid ve usûl-i fıkıh konularını temel alarak hazırladığı ve ömrünün sonlarına doğru tamamladığı *el-İşârâtü'l-ilâhiyye ile'l-mebâhisi'l-usûliyye* adlı eseri imamet konusuna yaklaşımı hususunda büyük bir önem arz etmektedir. Bazı inanç konularına yer verdiği *Hallâlü'l-uşkad fi beyâni ahkâmi'l-mutekad* ve hüsun-kubuh ile bazı kelami meseleleri ihtiva eden *Der'ü'l-kaoli'l-şabih bi't-tahsîn ve't-takbîh* adlı eserlerinde ise kelamcı kimliğini ortaya koydu⁸. İslâm âleminde en meşhur olan ve hakkında pek çok farklı görüş ve mütalaaların yürütüldüğü düşüncesi ise maslahatın konumuna dair fikirleri oldu⁹.

2. Necmüddin et-Tûfî Hakkında Teşeyyu' İddiaları

Daha çok hadis literatüründe kullanılan ve en geniş anlamıyla “Şia fırkasının görüşlerini benimsemek” manasına gelen teşeyyu', müteahhirün döneminde Hz. Ali'yi bütün sahabîlerin önüne geçiren ve ilk üç halife de dâhil olmak üzere ashabın çoğunluğu hakkında menfi kanaat besleyenleri ifade etmek için kullanılan bir tabirdir¹⁰. Çeşitli nedenlerle pek çok kişinin muhatap kaldığı teşeyyu'¹¹ suçlamalarına Tûfî de maruz bırakılmıştır.

2.1. Necmüddin et-Tûfî'nin Şii Olduğunu İddia Edip Buna Dair Delil Getirenler

Tabakat kitapları Tûfî'nin kimliğini ortaya koyarken farklı ifadeler kullanmaktadır. Bazı müellifler onun Şiiliğine bir imada bulunmazken, kimileri onu bu nitelikle anmaktadır. Safedî (ö. 764/1363), İbn Receb (ö. 795/1393), İbn

⁵ Ebü's-Safâ Salâhuddîn Hafîl b. İzziddîn Aybeg b. Abdillâh Safedî, *A'yanü'l-'asr ve a'vanü'n-nasr*, thk. Ali Ebü Zeyd, Mahmûd Salim Muhammed, Nebil Ebü Amse, Muhammed Mev'ud, Dımaşk: Dârü'l-Fikr; Beyrut: Dârü'l-Fikri'l-Muasır, 1998/1418, II, 446.

⁶ İbn Receb, *ez-Zeyl ala tabakâti'l-Hanâbile*, IV, 414-415.

⁷ İbn Hacer Askalânî, *ed-Dürrerü'l-kâmine*, II, 296.

⁸ Lejla Demiri, “Tûfî”, *DİA*, XXXI, 325-327.

⁹ Bu konuda detaylı bilgi için bkz. Ferhat Koca, “Tûfî (Fıkıh)”, *DİA*, XXXI, 327-330.

¹⁰ Emin Âşikkutlu, “Teşeyyu'”, *DİA*, XV, 564.

¹¹ Geniş bilgi için bkz. Muhammed Enes Topgül, “Bir Cerh Sebebi Olarak Teşeyyu (Şiilik Eğilimi) Kavramına Tarihsel Bir Bakış”, *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi [İstanbul Yüksek İslam Enstitüsü Dergisi] [MÜİFD]*, 2012, cilt: I, sayı 42, s. 51-53.

Hacer el-Askalanî (ö. 852/1449), Celaleddîn es-Suyûtî (ö. 911/1505), İbnü'l-İmâd (ö. 1089/1679), Zâhid el-Kevserî (ö. 1371/1952) ve Muhammed Ebû Zehra (ö. 1394/1974) gibi zevat onun Şii olduğunu iddia edip buna dair bir takım kanıtlar sunan şahsiyetler arasında yer almaktadır¹².

Şiî hatta Rafızî olmakla itham edilen Tûfî'nin bu iddialara muhatap olmasıyla ilgili farklı gerekçeler zikredilmektedir. Safedî, Kemaleddin el-Edfevî'den naklederek başlarda kendisinden büyük itibar gördüğü hocası Mesud b. Ahmed el-Hârisî ile yaşadığı bir ihtilaf sonucu Tûfî'nin Şiilikle itham edildiğini belirtmektedir. Yine Edfevî'nin aktarımına başvurarak onun Şiiliğini açığa vurduğunu ve Hz. Ebû Bekir ile Hz. Ömer'i yeren ifadeler kullandığını kaydetmektedir¹³. Safedî bir diğer eserinde de Rafızî nisbesiyle andığı Tûfî'nin Kahire'de bu durumundan dolayı tazire uğradığını belirtip, genelde kendisinin Şiiliğine dair kanıt olarak kullanılan iki şiire yer verir¹⁴. İbn Receb ise bu iddiasını onun kendisini Hanbelî, Rafızî ve Eşarî olarak tavsif ettiği bir şiirine, yazdığını iddia ettiği Şiilik vurgusu taşıyan bazı kasidelerine ve muhtelif kitaplarına, özellikle de *el-'Azâbu'l-vâsib 'alâ ervâhi'n-nevâsib* adlı eserine atıf yaparak ortaya koymaktadır¹⁵. Günümüze ulaşmayan bu eserin Ehl-i Sünnet'in telakkilerine aykırı unsurlar taşıdığı iddia edilmektedir¹⁶. İbn Receb, Tûfî'nin bazı kişilerin birbiriyle çelişen hadislerin sebebi olarak Hz. Ömer'in hadis yazımını engellemesini gerekçe gösterdiğini söylemesini de onun kötülüklerinden biri olarak aktarır. İbn Receb'in bu ifadeleri Tûfî'nin teşeyyu'u iddiasından sonra zikretmesi, onun Hz. Ömer'le ilgili bu aktarımını Şiiliği ile bağlantılı bir durum olarak gördüğünü hissetmektedir. İbn Receb onun Rafızî ve Mutezilî bir şahıs olarak tavsif ettiği Sekkâkînî ile (ö. 721/1321) Medine'de dostluk kurduğunu ifade ederken de yine Şiiliğine kanıt sunma gayreti içersindedir. İbn Receb, Tacüddin Ahmed İbn Mektum'a dayandırarak Tûfî'nin Rafızîlik ile meşhur olup Hz. Ebû Bekir ve Hz. Aişe'nin dışında ashâbın ileri gelenleri hakkında da yergi içeren şiirler yazdığını, ona dostluk yapan kişilerin bu şiirleri ondan

¹² Safedî, *A'yanü'l-'asr*, II, 446; a.g.m., *el-Vâfi bi'l-vefeyât*, thk. Ahmed Arnaut, Türkî Mustafa, Beyrut: Daru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, 1420/2000, XIX, 43; İbn Receb, *ez-Zeyl ala Tabakâti'l-Hanâbile*, IV, 409; İbn Hacer Askalanî, *ed-Dürerü'l-kâmine*, II, 298; Ebû'l-Fazl Celaleddin Abdurrahman b. Ebî Bekr Suyuti, *Bugyetü'l-vuat fi tabakati'l-lugaviyyin ve'n-nühat*, thk. Muhammed Ebû'l-Fazl İbrâhim, Beyrut: el-Mektebetü'l-Asriyye, [t.y.], I, 599; İbnü'l-İmâd, *Şezerâtü'z-zeheb*, VIII, 72; Muhammed Zahid el-Kevserî, *Makalatü'l-Kevserî*, Kahire: el-Mektebetü't-Tevfikıyye, [t.y.], s. 244-245; Muhammed Ebu Zehra, *İbn Hanbel, hayatühû ve asruhû-ârâuhû ve fikhuhû*, Kahire : Dârü'l-Fikri'l-Arabî, [t.y.], s. 362.

¹³ Safedî, *A'yanü'l-'asr*, II, 446.

¹⁴ Safedî, *el-Vâfi bi'l-vefeyât*, XIX, 43.

¹⁵ İbn Receb, *ez-Zeyl ala tabakâti'l-Hanâbile*, IV, 409-410.

¹⁶ Lejla Demiri, "Tûfî", *DİA*, XXXI, 325.

naklettiklerini ifade etmektedir. O, bu mealde bir şiir aktardıktan sonra onun bu durumunun Hanbelî kadısı el-Hârisî'ye intikal ettiğini ve bunların onun Şiiliği hususunda kanıt olarak kullanıldığını belirtir¹⁷. İbn Hacer de ilgili iddiayı Safedî ve İbn Receb gibi zevattan yaptığı alıntılarla ortaya koyarken Suyûtî, Safedî'nin ismini anmadan bu konuda benzer ifadelerle aynı gerekçeleri sıralar¹⁸. İbnü'l-İmâd da bu hususta İbn Receb'in tezlerini naklederek Tûfî'nin teşeyyu'una vurgu yapar¹⁹.

Zâhid el-Kevserî ise maslahatla çatışması halinde nassın ve icmanın ikinci plana atılması gerektiği fikrini öne sürmek ve bu konudaki ilk fitne ateşini yakmakla eleştirdiği Tûfî'nin Şiiliğine atıf yaparken İbn Receb ve İbnü'l-İmâd'a dayanır²⁰. Muhammed Ebû Zehra ise bu konuda onun teşeyyu'una dair İbn Receb'den bazı alıntılara yer verdiği gibi başka birtakım hususlara daha temas eder. Ebû Zehra'ya göre Tûfî, Hanbelîliği maske olarak kullanmış bir Şiidir. Yapmış olduğu hadis şerhlerinde Şia'nın görüşlerini teyid eden ifadelere yer vermiştir. Ebû Zehra Tûfî'nin maslahata şerî ahkâmı nesh veya tahsis imkânı tanıdığını söyleyerek bu görüşü onun Şiiliğini isbat sadedinde kanıt olarak kullanır. Ebû Zehra'ya göre naslara kutsiyet atfeden Ehl-i Sünnet'e karşın İmamiyye naslarla ilgili nesh ve tahsis kapısının kapanmadığını düşünmektedir. Hakîm olan Şârî, ahkâmını insanların dünya ve ahiret saadetini temin etmeleri için göndermiştir. Bunu en iyi bilen insan olarak masum imam da tıpkı peygamber gibi bu konuda bir tahsis yetkisine sahiptir. İşte Tûfî de maslahat konusunda tam da bu anlayışa uygun fikirler ileri sürmüş, sadece fikirlerinin dikkate alınması için imam ifadesine yer vermemiştir. Onun maslahatla ilgili görüşlerinin hiçbir şekilde Hanbelî düşünce ile ilgisinin olmaması kendisinin bu mezheple bir bağı olmadığını göstermektedir²¹.

Tûfî'nin Şii bir kimliğe sahip olduğunu düşünenlerden biri de Devin J. Stewart'tır. O İbn Receb'e dayanarak Tûfî'nin Sekkâkîni gibi Hicaz bölgesinde Rafizî lideri konumunda olan bir kişiyle dostluğunu zikrederek Şiiliğine atıf yapmakta ve buna dair bazı bilgiler aktarmaktadır. Örneğin onun Yukarı Mısır bölgesine giderken orada aralarında gizleneceği ve fikirlerine destek bulacağı

¹⁷ İbn Receb, *ez-Zeyl ala tabakâti'l-Hanâbile*, IV, 410-414.

¹⁸ İbn Hacer Askalânî, *ed-Dürerü'l-kâmine*, II, 296-298; Celaleddin Suyuti, *Bugyetü'l-vuat*, I, 599.

¹⁹ İbnü'l-İmad, *Şezerâtü'z-zehab*, VIII, 72-73.

²⁰ Zahid el-Kevseri, *Makalatü'l-Kevseri*, s. 244-245.

²¹ Ebu Zehra, *İbn Hanbel*, s. 362-363.

önemli bir Şii azınlığın içerisinde saklanma gibi bir amaç taşıdığını savunmaktadır²².

2.2. Necmüddin et-Tûfî'nin Şiiliğine İmada Bulunanlar ve Bu İddiaya İhtiyatla Yaklaşanlar

Tûfî'nin isim künyesinde Şiiliğine atıf yapan ancak buna dair bir gerekçe zikretmeyen zevatın yanı sıra onun bazı ithamlara ve bunun neticesinde birtakım sıkıntılara maruz kaldığını belirtmekle yetinip künyesinde Şiiliğine vurgu yapmayan ve ihtiyatlı bir dil kullanmaya çalışan müellifler de vardır. Bu manada örneğin Zehebî (ö. 748/1348) Tûfî'yi Hanbeliliği dışında Şiilik ile de tavsif eder, ancak buna dair bir gerekçe zikretmeksizin herhalde Şiiliğini kastederek onun bidatı hakkında büyük bir ilme sahip olduğunu vurgular²³. Abdullah el-Yafî (ö. 768/1366) de onun mütedeyyin ve akıllı bir kişi olduğunu ve bidatı (Şiiliği?) üzerine büyük bir bilgi birikimine haiz olduğunu kaydeder²⁴. Onu sadece bir vesile ile kısa bir şekilde anan Makrizî ise (ö. 845/1442) sadece isim künyesinde Hanbelî olduğunu ifade eder ve bir müddet yaşadığı Kahire'de ne olduğunu söylemediği bir musibete maruz kaldığını zikreder²⁵. Tabakat yazarlarından İbn Müflih (ö. 884/1479) de onun hakkında ortaya atılan iddialara değinmeksizin onların bir kısmının gerçeklik payı olduğunu vurgular, ancak meseleye ihtiyatlı yaklaşmaya gayret eder²⁶. İlk dönem Hanbelî biyografi yazarlarından Uleymî de (ö. 928/ 1522) Tûfî'nin Şiiliği iddialarına ihtiyatla yaklaşır ve ömrünün son demlerinde kendisine yöneltilen birtakım suçlamalar nedeniyle bazı zorluklarla karşılaştığını ifade ederek yaşadığı sıkıntılara temas eder. Bu suçlamaların gerçeği yansıtıp yansıtmayacağı noktasına değinip işin hakikatini Allah'ın bileceğini belirtirken de bir suizan tehlikesinden uzak durmaya çalışır²⁷. Şii tabakat yazarı Hansarî de (ö. 1313/ 1895) onun Şii olduğunu savunan Suyûtî'nin tabakat kitabından alıntıda bulunduktan sonra Şii ulemanın biyografilerine yer

²² Devin J. Stewart, *Islamic Legal Orthodoxy: Twelver Shiite Responses to the Sunni Legal System*, Salt Lake City: University of Utah, 1998, s. 72.

²³ Ebû Abdullah Şemseddin Muhammed b. Ahmed b. Osman Zehebi, *el-İber fi haberi men gaber*, thk. Ebû Hacer Muhammed Zaglul, Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1985, IV, 44.

²⁴ Ebu Muhammed Abdullah b. Es' ad b. Ali b. Süleyman el-Yafîi', *Miratü'l-Cinân*, tahşiye: Halil el-Mansur, Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1417/1997, IV, 192.

²⁵ Ebü'l-Abbas Takıyyüddin Ahmed b. Ali b. Abdülkadir Makrizî, *es-Sülûk li-marifeti düveli'l-mülûk*, thk. Muhammed Abdülkadir Ata, Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1418/1997, II, 519.

²⁶ İbn Müflih, *el-Maksadü'l-erşed*, I, 426.

²⁷ Ebü'l-Yümn Mücirüddin Abdurrahman el-Uleymi, *el-Menhecü'l-Ahmed fi teracimi ashabi'l-İmâm Ahmed*, thk. Abdülkadir Arnaut, Beyrut: Dâru Sadır, 1997, V, 7.

veren eserlerde onun ismine rastlamadığını belirtmeden geçemez ve bir manada bu iddialara yönelik çekincesini dile getirir²⁸.

Öte yandan Tûfî'nin Şii anlayıştan döndüğüne dair rivayetler de bulunmaktadır. Örneğin onun sadece Hanbelî kimliğine atf yapıp, ilim ve faziletini vurgulayan ve Kahire'de Rafızîlikle itham edilmesinin ardından Harisî tarafından tazir cezasına çarptırıldığını belirten Berzâlî (ö.739/1339) ölmeden önce bundan tevbe ettiğine dair kendisine bir haber ulaştığını söyler²⁹. Safedî de (ö. 764/1363), Tûfî'nin bu düşüncelerinden döndüğüne dair bir rivayetin olduğunu zikreder³⁰. İbn Receb ise (ö. 795/1393), onun hapisteyken Şiiliğe tevbe ettiği yönünde bazı duyumları dile getirdikten sonra bunun bir takiyye olduğunu iddia eder³¹. İbn Hacer ise (ö. 852/1449), eserinin bir yerinde İbn Receb'in ilgili kanaatini zikrederken başka bir bölümünde ise sadece tevbe ettiğinden bahseder, ancak bunun sıhhatine dair bir yorum yapmaz³².

2.3. Necmüddin et-Tûfî Hakkında Şiilik İddiasında Bulunmayan ve Bu İddiayı Açıkça Reddedenler

Tûfî'nin sadece Hanbelî kimliğine atf yapıp onu Şiilikle tavsif etmediği gibi hakkında ortaya atılan herhangi bir ithama yer vermeyen müellifler de vardır. Örneğin on birinci yüzyıl müelliflerinden Ahmed b. Muhammed Ednevî³³, Bağdatlı İsmail Paşa³⁴ ve Kehhâle³⁵ onun isim künyesinde Hanbelî mezhebine mensubiyetine vurgu yapmakla yetinirken onu Şiilikle itham eden bir nisbet kullanmazlar.

Klasik ve çağdaş kimi müellifler tarafından Şiiliği yönünde yapılan vurgulara karşın onun bu kimliğe sahip olduğuna dair yeterli bir malzemenin olmadığını savunan yazarlar da bulunmaktadır³⁶. Tûfî hakkında son dönemde yapılan muhtelif çalışmalarda onun eserlerinde Şiiliğini ihsas eden görüşlere

²⁸ Muhammed Bakır b. Zeynelabidin b. Cafer el-Musevi Hansari, *Ravzatü'l-cennât fi ahvâli'l-ulemâve's-sâdât*. Beyrut: ed-Dârü'l-İslâmiyye, 1411/1991, IV, 87.

²⁹ Kasım b. Muhammed b. Yusuf el-Berzâlî, *el-Muktefâ 'alâ kitâbi'r-ravzateyn el-ma'rûf bi-târihi'l-Berzâlî*, thk. Ömer Abdüsselam Tedmûrî, Beyrut: Mektebetü'l-Asriyye, 1427/2006, II, 232-233.

³⁰ Safedî, *el-Vâfi bi'l-vefeyât*, XIX, 43.

³¹ İbn Receb, *ez-Zeyl ala Tabakâti'l-Hanâbile*, IV, 415.

³² İbn Hacer Askalânî, *ed-Dürrerü'l-kâmine*, II, 298-299.

³³ Ahmed Ednevi, *Tabakatü'l-müfessirin*, s. 264.

³⁴ İsmail Paşa el-Bağdâdî, *İzahü'l-meknûn fi zeyl-i 'ala Keşfi'z-zünun an esâmi'l-kütüb ve'l-fünûn*, tsh. Kılıslı Rifat Bilge, *Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî*, Beyrut, [t.y.], II, s. 67.

³⁵ Ömer Rızâ Kehhâle, *Mu'cemü'l-müellifin: teracimu musannifi'l-kütübi'l-Arabiyye*, Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1993/1414, I, 791.

³⁶ Lejla Demiri, *Muslim exegesis of the Bible in medieval Cairo = Ta'liq 'ala al-Anajil al-arba'ah*, Ebü'r-Rebi' Necmeddin Süleyman b. Abdülkavi Tûfî, Leiden: Brill, 2013, s. 11.

rastlanmadığı ifade edilmektedir³⁷. Bu konuda Tûfî'nin teşeyyu'una kanıt olarak zikredilen kimi hususların çürütülmeye çalışıldığı da görülmektedir. Örneğin Mustafa Zeyd onun Şiiliğine vurgu yapan ve bu konuda delil getiren klasik müelliflerin görüşlerini reddetmeye gayret gösterir. Bu hususta Tûfî'yi ciddi şekilde Şiilikle itham eden kişinin İbn Receb olduğunu düşünen Zeyd, özellikle onun dile getirdiği iddiaları çürütmeye çalışır. Onun Şii olamayacağına dair eserlerinden pek çok nakilde bulunur. Farklı fikirleri dile getirmesinin onu bu görüşlerin müdafii yapmayacağını savunan müellif, Şii tabakat kitaplarında onun veya bir eserinin yer almamasını da kendi görüşünü destekleyen bir kanıt olarak zikreder. Ehl-i Beyt dışındaki ravilerin rivayetini kabul etmeyen Şia'ya karşılık Tûfî'nin Nevevî'nin kırk hadisini şerh etmesine makul bir açıklama getirilemeyeceğini söyler. Onun bu ithamlarla karşı karşıya kalmasının altında hür fikirli ve görüşünü cesurca ortaya koyan bir şahsiyet olmasının yattığını savunur³⁸. Tûfî'nin *es-Sa'katü'l-ğadabiyye* adlı eserini neşreden Muhammed b. Halid el-Fadıl da Tûfî'nin teşeyyu'una dair aktarılan ilk rivayetlerde müphem ve izahı zor bazı hususlar bulunduğuna işaret eder. Tûfî'nin hocası Harisi ile birlikte bir nevi kumpasa kurban gittiğini düşünür³⁹. Tûfî'nin teşeyyu'na delil olarak kullanılan *el-Azâbu'l-vâsib 'alâ ervâhi'n-nevâsib* adlı eserinin onun Şiiliğine delalet eden bir anlam taşımadığını savunur. "Nevasıb" kelimesinin Ali'ye kin besleyen kişilere bir alem olarak kullanıldığını, bu kelimeyi Ehl-i Sünnet'e yönelik bir itham vesilesi olarak değerlendirmenin doğru olmadığını, zira Ehl-i Sünnet'in Hz. Ali'ye buğzetmek bir tarafa ona böyle yaklaşanlara karşı durması itibariyle bu hususta Şia ile aynı çizgide yer aldığını belirtir⁴⁰.

Tûfî'nin *Şerhu muhtasari'r-ravza* adlı eserini tahkik eden Abdullah b. Abdülmuhsin et-Türkî de onun Şiiliğine delil olarak kullanılan bazı gerekçeleri eleştirip onların bir beyyine tarzında olmadığını söyler. Tûfî'nin gerçekten Rafızî olsa sadece kendi imamlarından gelen rivayeti kabul eden Şia'dan farklı olarak ashabın Hz. Peygamber'den aktardığı rivayetlere yer vermeyeceğini belirtir. Onun bu eserinde sahabeye özellikle Hz. Ebû Bekir ve Hz. Ömer'e karşı saygılı

³⁷ Ali Tülü, *Necmeddin Tûfî'nin maslahat anlayışı*, (Yüksek Lisans Tezi), Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2003, s. 14, 140; Abdülkerim Seber, "Necmeddin et-Tûfî'nin "el-İksîr fi İlmî't-Tefsîr" İsimli Eserinin Tefsir Usulü Açısından Değerlendirilmesi", *Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2006, sayı: 24, s. 31; Lejla Demiri, "Tûfî", *DİA*, XXXI, 325.

³⁸ Mustafa Zeyd, *el-Maslahatu fi't-teşrii'l-İslâm*, tlk. Muhammed Yüsrî, Kahire: Dârü'l-Yüsr, [t.y.], s. 49-57.

³⁹ Ebü'r-Rebi' Necmeddin Süleymân b. Abdülkavi Tûfî, *es-Sa'katü'l-ğadabiyye fi'r-red ala münkiri el-Arabiyye*, thk. Muhammed b. Hâlid Fazıl, Riyad: Mektebetü'l-Ubeykan, 1997/1417, muhakkikin girişi, s. 101-102.

⁴⁰ Tûfî, *es-Sa'katü'l-ğadabiyye*, thk. Muhammed b. Hâlid Fazıl, muhakkikin girişi, s. 113.

ifadeler kullandığını, ilgili pek çok yerde itikadının Ehl-i Sünnet gibi olduğunu ihsas eden ve Şia'yı reddedip onların görüşlerinin hatalı olduğunu beyan eden cümlelere yer verdiğini söyler⁴¹. Tûfî'nin *Der'ü'l-kauli'l-kabîh bi't-tahsîn ve't-takbîh* adlı eserini tahkik eden Eymen Mahmud Şehhade de aynı şekilde onun eserlerinde hem itikadî yönden hem de ashab hakkında kullandığı dil vechesinden Şii olduğunu gösteren bir işaret olmadığını savunur⁴².

W. P. Heinrichs de onun takiiye yaparak Hanbelî imiş gibi gözükmesinin pek itibara alınacak bir ihtimal olamayacağını savunurken buna dair üç gerekçe zikreder. Bunları da Şia düşüncesini benimseyen kişilerin Sünni hukuk ekollerinden genellikle Şafii mezhebini tercih etmeleri, Şii biyografi eserlerinde onun ismine yer verilmemesi ve teşeyyu'una dair ortaya atılan bazı kanıtların sıkıntılı hususlar içermesi şeklinde sıralar⁴³.

Gerçekten Tûfî'nin teşeyyu'una delil olarak kullanılan bazı kanıtların güçlü olmadığı dikkat çekmektedir. Örneğin İbn Receb ve İbn Hacer'in Tûfî'nin Şii olduğunu isbat sadedinde "hilafetinde şüphe olunanla ilahlığında şüphe olunan kişinin aynı kategoride görülemeyeceği" şeklinde onun dile getirdiğini söyledikleri bu şiiri bir eserinde doğrudan Şia'ya atfettiği, hatta Ehl-i Sünnet'in buna yönelik verdiği cevabı da zikrettiği görülür. Bu durum ilgili şiirin Tûfî'ye ait olmadığını, dolayısıyla da bundan hareketle onun Şiiliğine çıkarımda bulunmanın doğru olamayacağını gösterir⁴⁴.

Öte yandan Şia'nın Ehl-i Sünnet'e muhalif olduğu kimi meselelerde Tûfî'nin kendisini özellikle Ehl-i Sünnet'in bir müdafii olarak konumlandırması da ona yöneltilen teşeyyu' iddialarını zayıflatmaktadır. Örneğin Şia ile Ehl-i Sünnet arasındaki en önemli ihtilaf konularından biri olan imamet meselesi hakkında tarafların görüşünü aktarırken "Biz peygamberler miras bırakmayız, bıraktığımız sadakadır⁴⁵." hadisiyle ilgili tarafların bakış açısına yer verdikten sonra bu konuda Ehl-i Sünnet'in değerlendirmesinin doğru, Rafızilerin tercih ettiği görüşün ise açık bir şekilde

⁴¹ Ebü'r-Rebi' Necmeddin Süleyman b. Abdülkavi Tûfî, *Şerhu muhtasari'r-ravza*, thk. Abdullah b. Abdülmuhsin et-Türki, Medine: Vizaretü'ş-Şuuni'l-İslamiyyeve'l-Evkaf ve'd-Da've ve'l-İrşad, 1998, muhakkikin girişi, I, 33-37.

⁴² Ebü'r-Rebi' Necmeddin Süleyman b. Abdülkavi Tûfî, *Der'ü'l-kauli'l-kabîh bi't-tahsîn ve't-takbîh*, thk. Eymen Mahmud Şehhade. Riyad: Merkezü'l-Melik Faysal li'l-Buhusve'd-Dirasati'l-İslamiyye, 1425, muhakkikin girişi, s. 55.

⁴³ W. P. Heinrichs, "al-Tûfî", *The Encyclopaedia of Islam*, X, 588. Leiden: Brill, 2000.

⁴⁴ Ebü'r-Rebi' Necmeddin Süleyman b. Abdülkavi Tûfî, *Alemü'l-cezel fi ilmi'l-cedel*, thk. Heinrich Wolfhard, Wiesbaden: Franz Steiner Verlag, 1987, s. 222.

⁴⁵ Buhari, "Humus", 1.

hatalı olduğunu beyan eder. Bunu da övgü makamında zikredilen bu hadisin başlangıcında geçen “miras bırakmayız” ifadesinin delaletinden hareketle ortaya koyar ve buna binaen hadisin “sadaka da bırakmayız” şeklinde değil, “bıraktığımız sadakadır” suretinde anlaşılması gerektiğini söyler⁴⁶. Tûfî sonrasında Ehl-i Sünnet’e yapılacak muhtemel itirazları da ele alıp onları cevaplandırır. Bu cevaplandırma esnasında Rafızîlerin kalplerinde bulunan eğrilikten dolayı ashabın rivayetlerini kabul etmeme gibi habis bir anlayışa sahip olduklarını zikretmesi de enteresandır⁴⁷.

Yine mesh konusunda Kur’an ve sünnetten hareketle kuvvetli bazı şüphelere sahip olduğu için Ehl-i Sünnet’e en ciddi muhalefeti yaptığını söylediği Şia’nın görüş ve delillerine yer veren Tûfî, onlara verilen cevapları aktarırken bu konuda sözü uzatmasını, Şii fakihlerin bu mesele hakkında konuşmaya çok düşkün olmalarına ve Ehl-i Sünnet’in görüşlerine karşı deliller zikretmeye özen göstermelerine bağlar ve kendisini adeta bu kanıtlara cevap vermek zorunda hisseder. Böylece açık bir şekilde tarafını ortaya koyar ve şahsını en azından bu meselede Şia’nın karşısına konumlandırmaya özen gösterir⁴⁸. Yine ashabın adaleti konusunu incelerken Ehl-i Sünnet’in bakış açısını ve diğer farklı iki düşünceyi zikrettikten sonra Ehl-i Sünnet’in delillerini “Bizim ...” ifadesiyle aktarmaya başlayıp kendisini bu çizginin bir mümessili olarak yansıtmaya dikkat çekicidir⁴⁹. Onun geliştirdiği bu üslup şahsına yöneltilen teşeyyu’ iddiaları karşısında ihtiyatlı olmayı zaruri kılmaktadır.

Son olarak Şiilikle itham edilmekle birlikte Tûfî’nin eserlerini Hanbelî fihhına göre yazması itibariyle bu mezhebin önde gelen âlimlerinden kabul edildiğini bilmek⁵⁰ ve bu manada onun Şiiliğe en uzak mezheplerden biri olan Hanbeli mezhebine müntesip bulunduğunu gözden ırak etmemek gerekir.

⁴⁶ Tûfî, *es-Sa’katü’l-ğadabiyye* s. 366-367.

⁴⁷ Tûfî, *es-Sa’katü’l-ğadabiyye*, s. 367-370.

⁴⁸ Tûfî, *es-Sa’katü’l-ğadabiyye*, s. 410-427. Müellifin bu meselede Şia’ya cevap verirken Buhari ve Müslim gibi Şia tarafından makbul addedilmeyen hadis kitaplarına referans göstermesini de onun Şiilik ithamından beri olduğuna delil olarak kullanan ve bu durumun onun Ehl-i Sünnet destekçisi olduğunu ortaya koyduğunu söyleyen zevat da bulunmaktadır. Tûfî, *es-Sa’katü’l-ğadabiyye*, thk. Muhammed b. Hâlid Fazıl, muhakkikin girişi, s. 123-124.

⁴⁹ Tûfî, *Şerhu muhtasari’r-ravza*, II, 181.

⁵⁰ Tûfî, *es-Sa’katü’l-ğadabiyye*, thk. Muhammed b. Hâlid Fazıl, muhakkikin girişi, s. 99; Ferhat Koca, “İslâm Hukukunda Maslahat-ı Mürsele ve Necmeddin et-Tûfî’nin Bu Konudaki Görüşlerinin Değerlendirilmesi”, *İLAM Araştırma Dergisi*, 1996, cilt: I, sayı: 1, s. 100; Ali Pekcan, “Necmuddîn Tûfî (ö.716/1316)’nin Maslahat Risâlesi (Çeviri Ve Değerlendirme)”, *Din Bilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, 2003, cilt: III, sayı: 1, s. 267.

3. Necmüddin et-Tûfî'nin İmamet Meselesine Yaklaşımı

Tefsirini kelimâ ve fikhî meseleler üzerine inşa eden Tûfî eserinde itikadi fırkaların savundukları görüşleri hangi ayetlere dayanarak ortaya koyduklarını vurgulamaya özel bir önem atfetmektedir. Bu anlayışını imamet meselesinde de sürdürülen müellif, hem Şia'nın hem de Ehl-i Sünnet'in imamet konusunda ayetlerden getirdiği istidlalleri incelemekte ve zaman zaman bu istidlaller hakkında yorumlar yapmaktadır.

3.1. Necmüddin et-Tûfî'nin Şia'nın İmamet Meselesinde Yaptığı İstidlallere Bakışı

Şia'nın imamet meselesinde kendi görüşünü desteklemek amacıyla ayetler üzerinden getirdiği delilleri eserinde inceleyen Tûfî bunlardan birisinde peygamberlerinin savaşma emrini yerine getirmeyen Yahudilerin durumu hakkında bilgi veren Bakara sûresinin 246. âyetindeki *“Onların az bir kısmı hariç hepsi verdikleri sözden döndü”* ifadesinden hareketle Şia'nın getirdiği istidlale temas eder. Onların peygamberlerinin emrine ittiba etmeyen Yahudiler ile Hz. Peygamber'in onlar için seçtiği Hz. Ali'nin emrine uyma buyruğuna az bir kısmı hariç riayet etmeyen ashab arasında bağlantı kurduklarını ifade eder. Onların bu yaklaşımlarının doğru olmadığını belirten müellif, ilgili iddiaya yer verdiği oranda bir cevap zikretmeksizin sadece kısa bir şekilde bu düşüncenin yanlışlığına dikkat çeker. Aynı sûrenin 247. ayetinde Yahudilere hükümdar olarak seçilen Talut hakkında nebilerinin dilinden aktarılan *“Allah onu sizin üzerinize hükümdar seçti ve onu ilim ve beden bakımından (sizden) daha güçlü kıldı”* ifadelerini de kendi imamet anlayışlarına bir dayanak olarak kullandıklarını belirten Tûfî, onların bu istidlallerine uzun uzadıya yer verir. Onların ayette Talut'u öne geçiren sebeplerin Hz. Ebû Bekir'de değil, Hz. Ali'de bulunduğu için imametini Hz. Ali'nin hakkı olduğunu savunduklarını dile getirir⁵¹.

Tûfî'nin aktardıklarına bakılacak olursa Şia, Ehl-i Sünnet'in Hz. Ebû Bekir'in hilafeti hususunda delil getirirken sadece icmadan ve kişilerin özgür iradeleriyle onu seçmesinden bahsetmesi itibariyle bu konuda herhangi bir nass getirmediklerini iddia etmektedir. Halbuki onlar katında Hz. Ali hem nass yönünden bir *“seçilmişlik”* niteliğine haizdir hem de ilgili âyette Talut'un seçilmişliğine neden olarak zikredilen ilim ve beden itibariyle *“güçlülük”* yönünden Hz. Ebû Bekir'de bulunmayan vasıflara sahiptir. İlim derecesi ve ilmi

⁵¹ Ebû'r-Rebi Necmüddin Süleyman b. Abdilkavi b. Abdilkerim Tûfî, *el-İşârâtü'l-ilâhiyye ile'l-mebahisi'l-usuliyye*, İdad: Ebû Asım Hasan b. Abbas b. Kutub, Kahire: el-Fârukü'l-Hadise, 2002/1423, I, 344-345.

talep itibariyle üstünlüğü elinde bulunduran Hz. Ali bedenen kuvvetin ifadesi olan güçlülük ve cesaret yönüyle de Hz. Ebû Bekir'in önünde yer almaktadır. Bu konuda ortaya attıkları iddialarını Hz. Ebû Bekir'in yaşlılığı ve çelimsizliği, Hz. Ali'nin ise genç, gürbüz ve çok kuvvetli olması üzerinden temellendirmeye çalışan Şia, bir kısım rivayetlerden çıkarımda bulunduğu gibi Hz. Ali'nin şecaatinin darb-ı mesel haline gelmesini de onun cesareti, dolayısıyla bedenen güçlü olmasına bir delil olarak kullanır⁵².

Aynı ayetin tefsirinde Şia'nın içinde Hz. Ali'nin velayetinden bahseden ifadelerin yer aldığı hadislerden hareketle de onun imametini çıkarımda bulduklarını ve özellikle de "Ben kimin mevlasıysam Ali de onun mevlasıdır⁵³." hadisini kullandıklarını ifade eden Tûfî, onların bu konuda gündelik konuşmalardan istifade ettiklerini söyler. "Yetimin velisi" ve "kadının velisi" ifadelerindeki velinin "onlar üzerinde tasarrufu geçerli olup itaat olunacak reis" anlamına gelmesinin gösterdiği üzere hadisteki velinin lider manasına geldiğini savunduklarını belirtir. Bu hadisler haber-i ahad olduğu için onların bunu kendi görüşlerini kuvvetlendirmek için değil, onu delil olarak gören muhaliflerini ilzam için getirdikleri gibi bir düşünce ileri sürdüklerini de ilave eder⁵⁴.

Şia'nın ilgili ayetten hareketle Hz. Ali'nin imametine yönelik yaptığı istidlallere uzun uzadıya yer veren Tûfî, Şia'nın bu istidlallerinin bir bölümünde zorlama yaptığına işaret eder. Şia'nın bu iddialarına karşılık Ehl-i Sünnet'in Hz. Ali'nin de onayının olduğu bir süreci içine alacak şekilde Hz. Ebû Bekir'in ümmetin icmai ile halife seçildiğini dile getirdiğini söyleyen müellif, hak sahibi olduğu iddia edilen kişinin bu hakkı teslim ettikten sonra Şia'nın bu meselede konuşmasının ve deliller getirmesinin lüzumsuz olduğunu belirtir⁵⁵.

"*Mallarını gece ve gündüz gizli ve açık olarak infak edenler..*⁵⁶" âyetinin dört dirhemi olup bunları bu dört duruma uygun olarak infak eden Hz. Ali hakkında indiğini ifade eden Şia'nın buradan hareketle aynı duruma sahip olmayan aralarında Hz. Ebû Bekir'in de bulunduğu diğer kişilerden daha faziletli olduğu sonucuna vardığını söyleyen Tûfî, Ehl-i Sünnet'in ise buna karşı sadece Hz. Ebû

⁵² Tûfî, *el-İşârâtü'l-ilâhiyye*, I, 347-350.

⁵³ Tirmizi, "Menakıb", 19; İbn Mace, "Mukaddime", 11.

⁵⁴ Tûfî, *el-İşârâtü'l-ilâhiyye*, I, 345-346.

⁵⁵ Tûfî, *el-İşârâtü'l-ilâhiyye*, I, 350.

⁵⁶ et-Tevbe 9/40; ez-Zümer 39/33; el-Hadîd 57/10; el-Leyl 92/17.

Bekir'in sahip olduğu bazı imtiyazlara işaret eden bir kısım âyetler üzerinden verdiği cevaplara temas eder⁵⁷.

Tûfî'nin "*Mü'minler, mü'minleri bırakıp da kâfirleri veli edinmesinler. Kim böyle yaparsa, Allah'ın dostluk ve yardımından bir nasibi kalmamış olur. Ancak onlardan gelebilecek bir zarardan korkarsanız, o başkadır.*"⁵⁸ âyetinin tefsirinde Şia'nın takiiye düşüncesine yer verdiği görülmektedir. Onun meşruiyetine dair Şia'nın dört âyet, altı hadis, mezhep imamlarının verdiği fetvalar ve iki akli delil üzerinden yaptığı istidlallerine temas eden Tûfî, ayrıca Ehl-i Sünnet'in Şia'nın bu anlayışına karşı yönelttiği eleştirileri ve Şia'nın bunlara verdiği cevapları da zikreder. Bunu takiben meseleyi Hz. Ali'nin Hz. Ebû Bekir'e beyatı hususuna getirip Şia'nın bu konuya bakışını yansıtır. Buna göre onlar Ehl-i Sünnet'in takiiyenin meşruiyetine meselenin aslı üzerinden değil, Hz. Ali'nin Hz. Ebû Bekir'e beyatını meşrulaştırmak gibi bir furuat üzerinden karşı çıktıklarını savunur. Kendileri ise bu beyatı takiiyenin cevazı hususunda bir temel olarak değerlendirmediklerini, Hz. Aişe'den aktarılan Hz. Fatıma hayatta iken insanların Hz. Ali'ye teveccühünün olduğu, Fatıma'nın vefatıyla kendisinden yüz çevirmeleri üzerine onun Hz. Ebû Bekir ile musalahaya boyun eğdiği şeklindeki ifadelerine dayandıklarını iddia ederler. Onlara göre bu ifadeler insanlar kendisinden yüz çevirdikleri için mağlup bir duruma düşmesi nedeniyle Hz. Ali'nin bu beyatı takiiye icabı gerçekleştirdiğini gösterir⁵⁹. Bu durumda Hz. Ali beyat ettiği için takiiyenin cevazı değil, takiiye caiz olduğu için Hz. Ali'nin beyatı söz konusudur.

Tûfî, Şia'nın bu konudaki görüşlerini öylesine uzun aktarmaktadır ki, kişide sanki Şii bir müfessirin tefsirini okuduğu izlenimi oluşabilmektedir. İlgili âyeti (Âl-i İmrân 3/28) tefsir ederken yedi sayfalık deliline ve Ehl-i Sünnet'in düşüncesine yönelik cevaplar silsilesine yer vermekte, ancak bunlara yönelik Ehl-i Sünnet'in cevaplarını zikretmemekte, sadece konuya dair genel yaklaşımını kısaca izah etmektedir⁶⁰. Bu durum ona yönelik iddialar hususunda kişide bir şüphe uyandırmaktadır. Nitekim tefsirinin tahkikini yapan zat da Tûfî'ye yönelik teşeyyu' iddialarının altında onun bu tarz bir yol takip etmesinin de bir etkisi olabileceğini ifade etmektedir⁶¹. Ancak müellifin bu yaklaşımını bir metod ve bir tür objektiflik kriteri olarak değerlendirmek daha doğru gözükmemektedir. Müellif,

⁵⁷ Tûfî, *el-İşârâtü'l-ilâhiyye*, I, 364-365.

⁵⁸ Âl-i İmrân 3/28.

⁵⁹ Tûfî, *el-İşârâtü'l-ilâhiyye*, I, 386-392.

⁶⁰ Tûfî, *el-İşârâtü'l-ilâhiyye*, I, 386-392.

⁶¹ Tûfî, *el-İşârâtü'l-ilâhiyye*, thk. Ebû Asım Hasan b. Abbas b. Kutub, muhakkikin dipnotu, I, 392, 6 no'lu dipnot.

bir mezhebin bir meseleye dair görüşünü naklederken uzun bir şekilde delillerini aktarmakta, daha sonra gelen başka bir ayetten de aynı mezhebin istidlalde bulunması halinde önceki detaylı kısma atıf yapmakla yetinmektedir. Nitekim takiyye meselesinde Al-i İmrân suresinde yer alan ilgili delilleri aktardıktan sonra Nisâ ve Hûd sûrelerinde istidlalde buldukları bir başka ayette sadece onu delil olarak kullandıklarını belirtip okuyucuyu Al-i İmrân sûresine yönlendirmesi bu duruma bir örnek teşkil etmektedir⁶².

Tûfî, “(Uhud’da) iki ordu karşılaştığı gün, sizi bırakıp gidenleri, sırf işledikleri bazı hatalar yüzünden şeytan (yerlerinden) kaydırmişti”⁶³ âyeti üzerinden Şia’nın Hz. Ali’nin Hz. Osman’dan üstün olduğu yönünde yaptıkları bir çıkarıma da yer verir. Onların, Uhud savaşında Hz. Ali sebat ederken Hz. Osman’ın firar ettiğini, bu manada söz konusu kınamaya Hz. Ali maruz kalmazken, Hz. Osman’ın buna muhatap olması itibariyle ilkinin ikincisinden daha faziletli olduğunun ortaya çıktığını savunduklarını söyler. Yine sıkıntılı bir dönemde Hz. Peygamber’in ordusundan ayrılmış olan Hz. Osman’ın bu firarının “sırf işledikleri bazı hatalar yüzünden şeytan (yerlerinden) kaydırmişti” ifadelerinin gösterdiği üzere onun daha önceden işlemiş olduğu bir günahının neticesi olduğunu savunan Şia’nın bu günahattan uzak kalmış olması itibariyle Hz. Ali’nin imamete Hz. Osman’dan daha layık olduğunu söylediklerini belirtir. Şia’nın bu mütalaasına Ehl-i Sünnetin verdiği cevabı da zikreden müellif, onların bu konuda âyetin tamamını görmek gerektiği fikrini öne sürdüklerini ve buna göre “Yine de Allah onları affetti.” ifadelerinin onu tebrie ettiğini savunduklarını dile getirir. Delilleri değerlendiren Tûfî’ye göre Hz. Osman ve onunla birlikte hareket eden ashâbı başka bir âyette vurgulandığı üzere tekrar savaşmak için geri çekilme veya başka bir gruba katılma gibi⁶⁴ mübah bir özre sahip olsalardı, onun bu işten bir yara almadığı şeklindeki Ehl-i Sünnet düşüncesinin delili daha kuvvetli olurdu. Ancak ayette onlara yönelik bir kınamanın olması ve affedilmelerinden bahsedilmesi, burada mübah bir özrün bulunmadığına işaret etmektedir. Bununla birlikte Tûfî’nin, bu mütalaasının daha önce aynen işin hakikatini bilen Abdullah b. Ömer tarafından ifade edildiğine temas ederek, bu meselede affedildiği için Hz. Osman’a bir ta’nda bulunmanın doğru olmayacağını ihsas etmesi dikkat çekmektedir⁶⁵.

Tûfî “Hayır, Rabbin hakkı için onlar aralarında çıkan ihtilaflı işlerde seni hakem yapıp, sonra da senin verdiğin hükme, içlerinde bir burukluk duymadan tam anlamıyla

⁶² Tûfî, *el-İşârâtü'l-ilâhiyye*, II, 40, 320.

⁶³ Âl-i İmrân 3/155.

⁶⁴ el-Enfâl 8/16.

⁶⁵ Tûfî, *el-İşârâtü'l-ilâhiyye*, I, 421-422.

*teslim olmadıkça inanmış olmazlar.*⁶⁶” âyeti üzerinde değerlendirme yaparken de kimi fırkaların bu ayetten hareketle Hz. Peygamber’in emrine imtisal etmemeleri üzerinden birbirlerini küfre ve dalalete nisbet ettiklerini söyler. Şia’nın Hz. Peygamber’in Gadîr-i hûm’da Hz. Ali’ye imam olarak ittiba edilmesine yönelik emrine rağmen bunu yerine getirmeyen ashabın imandan çıktığı şeklinde bir zanna kapıldıklarını, Ehl-i Sünnet’in ise asıl Hz. Peygamber’in hükmüne rıza göstermeyip onun emrine ittiba etmeyenlerin Şia olduğu görüşünü savunduklarını söyler. Tûfî’ye göre Ehl-i Sünnet, Hz. Peygamber, ashabının faziletine temas etmesine ve bazen muayyen bazen de gayrı muayyen bir şekilde onları cennetle müjdelemesine rağmen Şia’nın bu ifadeleri göz ardı ettiklerini, ayrıca Şia’nın sahabeyi küfre nisbet etmekle kendilerinin imandan çıktıklarını savunmaktadır⁶⁷.

Tûfî “Sizin veliniz, dostunuz, koruyucunuz, emrinde olduğunuz otorite yalnız Allah’tır, Rasulüdür, iman edenlerdir.”⁶⁸ âyetinden Hz. Ali’nin imametini çıkarımda bulunan Şia’nın ilgili istidlallerine de değinir. Buna göre ayette geçen veli kelimesi Hz. Peygamber’in hadislerinde Hz. Ali’ye nisbet edilmiştir. Bu hadislerde geçen ifadelerden velinin itaat olunması gereken lider anlamına geldiği anlaşılmaktadır. “O, benden sonra sizin velinizdir”⁶⁹ hadisinde geçen sonralık ifadesi örfen bir istihlaf anlamı taşımaktadır. Zira insanlar Hz. Peygamber’den sonra onların genel işlerini yürütecek bir imama muhtaç bulunmaktadır. Ayrıca onlara göre “iman edenler” ifadesi genel bir anlam (âam) içerse de ondan özel bir anlam (hâss) kastedilmiştir ki, o da Hz. Ali’dir. Müellif, Şia’nın bazı hadislerden de yararlanarak burada maksut olan kişinin Hz. Ali olduğuna yönelik yorumlarına yer verdikten sonra Ehl-i Sünnet’in bu mülahazalara karşı getirdiği itirazları da nakletmeye başlar⁷⁰. Tûfî’nin aktarımına göre Ehl-i Sünnet, Şia’nın âyette zikredilen veliyi Hz. Ali olarak tayin ve tahsisine hem aklen hem de kelimenin istimali itibarıyla karşı çıkmaktadır. Zira ayette Allah ve resulü de veli olarak zikredilmişken buradaki velayeti tek başına Hz. Ali’ye tahsis etmenin bir manası yoktur. Öte yandan veliden maksadın imam (halife) olduğu iddiası da kabul edilemez. Zira istidlal edilen âyetten sonra ehli kitabı veli ittihaz etmeyi yasaklayan “Ey iman edenler! Sizden önce kitap verilmiş olanlardan ve gerçekleri örtbas edenlerden, dininizi oyun ve eğlence yerine koyanları dost

⁶⁶ en-Nisâ 4/65.

⁶⁷ Tûfî, *el-İşârâtü'l-ilâhiyye*, II, 30-31.

⁶⁸ el-Mâide 5/55.

⁶⁹ Ebû Abdurrahman Ahmed b. Ali b. Şuayb Nesai, *Hasâisu emîri'l-müminîn Ali bin Ebi Talib*, thk. Muhammed el-Kazım, [Tahran]: Mecmau İhyai's-Sekafeti'l-İslamiyye, 1419, hadis no: 88.

⁷⁰ Tûfî, *el-İşârâtü'l-ilâhiyye*, II, 119-121.

*edinmeyin*⁷¹ ilahi kelamı yer almaktadır. Bundan da “müminleri dost edinin, Yahudileri ve Hıristiyanları değil” anlamı çıkmaktadır. Yine “iman edenler” ifadesini, kendisiyle özel bir anlamın (hâss) murad edildiği genel (âam) bir lafız olarak görmek doğru olmadığı gibi, böyle kabul edilse dahi ondan Hz. Ali’nin kastedildiğini savunmak makbul bir düşünce değildir⁷².

Tûfî, tarafların bazı istidlallerine ve bunlara yönelik yaptıkları itirazlara değindikten sonra kendi bakış açısını yansıtan yorumlara da yer verir. İlgili âyetin Şia’nın imamet meselesinde temel dayanaklarından biri olduğunu belirten müellif onların bu âyetten hareketle ortaya koydukları delillerin birtakım şüpheler barındırdığını ifade eder. Ona göre âyet silsilesinde Allah, O’nun resulü ve müminlerin veli ittihaz edilip Yahudi, Hıristiyan ve müşriklerin veli edinilmesinden kaçınılması gerektiği vurgulanmaktadır. Bu ayet Şia’nın ileri sürdüğü şekilde mananın Hz. Ali’ye tahsis edilip daraltılacağı bir ayet değildir. Bunun tahsisi hususunda da herhangi bir delil bulunmamaktadır⁷³.

Tûfî, Şia’nın imamet meselesinde dayanmış olduğu delillerden bir diğerine ise “Mûsâ ise kardeşi Harun’a ‘Sen benim yerime kavmimin başına geç, demişti.⁷⁴” âyetinin yorumunda yer vermektedir. Buna göre Şia Hz. Peygamber’in “Senin benim yanımdaki konumun, Harun’un Mûsâ’nın yanındaki konumu gibidir. Ancak benden sonra nebi yoktur⁷⁵” hadisinden hareketle, Hz. Mûsâ’nın gidişinde Hz. Harun’un, onun ümmeti üzerinde halifesi olduğu gibi Hz. Ali’nin de Hz. Peygamber sonrasında onun halifesi olması gerektiğini dile getirir. Yine aynı hadiste Hz. Peygamber’in sadece nübüvvet makamı üzerinden bir istisna yapmasına bağlı olarak içerisinde kendisinden sonra imamet vazifesini de kapsayacak şekilde geriye kalan tüm unsurlarıyla Hz. Mûsâ ile Hz. Harun arasındaki ilişkinin Hz. Peygamber ile Hz. Ali arasında bulunması gerektiğini iddia eder⁷⁶.

Tûfî, Şia’nın imamet anlayışını ortaya koyarken yapmış olduğu bu istidlale karşı Ehl-i Sünnet’in verdiği cevabı da aktarmaktadır. Onlara göre öncelikle Hz. Harun’un Hz. Mûsâ’ya halefliliği onun hayatında geçerli olmuştur. Halbuki burada Hz. Ali için ispat edilmeye çalışılan haleflik ise Hz. Peygamber’in vefatı sonrasında ait bir niyabettir. Hayat ile ölüm kıyas kabul

⁷¹ el-Mâide 5/57.

⁷² Tûfî, *el-İşârâtü'l-ilâhiyye*, II, 122-123.

⁷³ Tûfî, *el-İşârâtü'l-ilâhiyye*, II, 124.

⁷⁴ el-A’râf 7/142.

⁷⁵ Müslim, “Fezâilü’s-sahabe”, 30.

⁷⁶ Tûfî, *el-İşârâtü'l-ilâhiyye*, II, 233-234.

etmeyecek şekilde birbirinin zıttı olan mefhumlardır. Ayrıca Hz. Mûsâ'nın vefatı sonrasında yaşaması halinde Hz. Harun'un onun halifesi olmayı sürdüreceği şeklindeki iddia da kabul edilebilir değildir. Hz. Harun için sabit olmamış bir durumdan hareketle ona benzeterek aynı konumu Hz. Ali için de doğruymuş gibi kabul etmek yanlıştır. Bir kıyas olarak düşünürsek asıl için (Hz. Harun) gerçekliği bulunmayan bir hali fer' (Hz. Ali) için isbat etmek doğru değildir⁷⁷. Tûfî bu meselede Şia'nın istidlaline de ona yönelik Ehl-i Sünnet'in verdiği cevaba da herhangi bir yorum yapmadan sadece görüşleri aktarmakla yetinir.

Hz. Mûsâ'nın kardeşi Harun'u kendisine yardımcı (vezir) kılmasını Cenab-ı Hak'tan niyaz etmesini beyan eden âyetten⁷⁸ hareketle yine benzer mülahazalarla Şia'nın Hz. Ali'nin Hz. Peygamber sonrası gerçek halife olduğu yönündeki istidlallerine de yer veren Tûfî, bu sefer Ehl-i Sünnet'in cevabını aktarma yoluna gitmez⁷⁹. Tûfî, Hz. Mûsâ ile Hz. Harun arasındaki ilişkiyi Hz. Peygamber ile Hz. Ali arasında tesis etme gayreti güden ve bu manada iki kardeş peygamberin aralarındaki bir kısım konuşmalara temas eden ayetleri Hz. Ali'nin imametine dönük bir delil olarak kullanmaya çalışan Şia'nın yorumlarına ve istidlallerine yer vermeye devam eder. Kendisinin yokluğunda İsrailoğullarına yeterince göz kulak olmadığı düşüncesiyle kardeşi Hz. Harun'a çıkışan Hz. Mûsâ'ya " 'Sözümü tutmadın da İsrailoğulları arasına ayrılık soktun' demenden korktum.⁸⁰" şeklinde Hz. Harun'un verdiği cevabı Hz. Ali'nin Hz. Ebû Bekir karşısında aleni bir şekilde hakkını savunmamasının gerekçesi olarak kullanan Şia'nın görüşüne de ona yönelik itiraza da temas eder. Meselenin çok tartışmalı olduğuna değinen müellif kendi yorumunu aktarmaz⁸¹. Hz. Mûsâ'nın Hz. Harun'un kendisinden lisanen daha fasih olduğunu ifade ettiği ayetin⁸² tefsirinde ise Tûfî, doğrudan Şia'yı hedef alır ve onların Hz. Ali'yi Hz. Harun mesabesinde değerlendirmesinden hareketle bu ayete göre onların Hz. Ali'yi Hz. Peygamber'den daha fasih görmesi gerektiğini beyan eder. Şayet bunu kabul ederlerse icmaya muhalefet edeceklerini, reddederlerse Hz. Ali'yi Hz. Harun menzilesinde görme şeklindeki anlayışlarından dönmelerinin söz konusu olacağını belirtir. Hz. Harun ile Hz. Ali arasındaki nübüvvet farklılığı gibi bu fesahati de onların arasındaki bir fark olarak görmek suretiyle bu eleştiriden

⁷⁷ Tûfî, *el-İşârâtü'l-ilâhiyye*, II, 234.

⁷⁸ Tâhâ 20/29-30.

⁷⁹ Tûfî, *el-İşârâtü'l-ilâhiyye*, III, 7.

⁸⁰ Tâhâ 20/94.

⁸¹ Tûfî, *el-İşârâtü'l-ilâhiyye*, III, 14-15.

⁸² el-Kasas, 28/34.

kurtulabileceklerini söyleyen müellif, ne var ki onların çoğunun Hz. Ali'nin sözlerini Kur'an'dan sonra en fasih kelimeler olarak gördüklerini ifade eder⁸³.

Tûfî "*Rabbinden apaçık bir delil üzerinde bulunan, onu yine ondan bir şahid izleyen..*"⁸⁴ âyetinden hareketle Hz. Ali'nin imametinde bulunan Şia'nın istidlaline de temas eder. Onlara göre "*De ki: 'Şüphesiz ben, Rabbimden (gelen) apaçık bir delil üzereyim*"⁸⁵ âyetinin gösterdiği üzere "apaçık bir delil üzere bulunan" kişi Hz. Peygamber'dir. Onun şahidi ise "Ali benden, ben Ali'denim, o benden sonra sizin velinizdir"⁸⁶ hadisinin işaret ettiği üzere Hz. Ali'dir. Kur'an'ın haber verdiği Hz. Peygamber'i izleyen şahitten maksat, kendisinden sonra ümmeti üzerine şahitlik yapacak kişidir. İmam, Hz. Peygamber'in halifesi olduğuna göre o da peygamber gibi ümmetin şahididir⁸⁷. Tûfî bu iddiadan sonra Ehl-i Sünnet'in cevabına da yer verir. Onlara göre Hz. Peygamberi izleyen şahitten kasıt Kur'an'dır. Zira o, nebinin en büyük mucizesidir. Nitekim aynı âyetin devamında Hz. Mûsâ'nın kitabına atf yapılması da o şahidin Kur'an olduğuna işaret etmektedir. Böylece o şahidin de (Kur'an) Tevrat ile aynı cins olması itibariyle ikisi arasında bir uyum olmaktadır. Halbuki şahid Hz. Ali olursa, bu durumda kitaptan farklı cinse mensup olan bir varlık ortaya çıkmaktadır. O halde şahitten murat Hz. Ali değildir⁸⁸.

Tûfî bu meseleyi yorumlarken ihtilafın kaynağının şahit kelimesinden sonra gelen zamirin kime veya neye ait olduğu hususuna düğümlendiğini ve bu manada iki tarafın zikrettiği alana da zamirin raci olabileceğini, ancak Ehl-i Sünnet'in yaklaşımının daha doğru gözüktüğünü belirtir. Müellif bu iki bakış açısının da birtakım güzel vecihler içerirse de Ehl-i Sünnet'in yorumunun daha hoş olduğunu savunur⁸⁹.

Tûfî "*Sen sadece bir uyarıcısın ve her bir toplum için bir uyarıcı vardır*"⁹⁰ âyetini imametinin vücubuna veya imamın vücuduna kanıt olarak kullanan Şia'nın bu yaklaşımını ise kabul etmez. Ona göre bu ayetin böyle bir manaya delaleti yoktur. Zira ayet her kavmin kendilerini irşad eden bir peygamberin vücuduna veya dilediğini hidayet eden Allah'ın hâdîlik vasfına vurgu yapmaktadır. Burada kendisinden mucize istenen Hz. Peygamber'in tıpkı önceki nebilere gibi uyarıcılık

⁸³ Tûfî, *el-İşârâtü'l-ilâhiyye*, III, 95.

⁸⁴ Hûd 11/17.

⁸⁵ el-En'âm 6/57.

⁸⁶ Tirmizi, "Menakıb", 19.

⁸⁷ Tûfî, *el-İşârâtü'l-ilâhiyye*, II, 313.

⁸⁸ Tûfî, *el-İşârâtü'l-ilâhiyye*, II, 313-314.

⁸⁹ Tûfî, *el-İşârâtü'l-ilâhiyye*, II, 314.

⁹⁰ Ra'd 13/7.

görevine atıf yapıp hidayete erdirmenin Allah'a ait olduğuna işaret buyrulmaktadır. Dolayısıyla ondan imamet gerekliliğine dair bir çıkarım yapmak doğru bir düşünce değildir⁹¹.

“İşte bu ikisi (mü’min ve kâfir), Rableri hakkında mücâdele eden iki hasımdır.”⁹² ayetinin Bedir savaşında mübarezeye girişen iki grup hakkında indiğini söyleyen Tûfi, Şia’nın buradan hareketle o gün ilk mübariz olan Hz. Ali’nin çardakta Hz. Peygamber ile birlikte bulunan Hz. Ebû Bekir’den daha faziletli olduğuna dair bir fikir ürettiklerini ifade eder. Onlara göre “Allah, mallarıyla, canlarıyla savaşanları, derece itibariyle, oturanlardan çok üstün kıldı”⁹³ âyetinin gösterdiği üzere cihadla uğraşan Hz. Ali, Hz. Ebû Bekir’den üstündür. Müellif bu istidlale Ehl-i Sünnet’in verdiği cevabı da zikreder. Buna göre Şia’nın bu ayetten hareketle yaptığı ilzam ve buna dair sunduğu gerekçe Hz. Peygamber için de aynen ileri sürülebilir ve bu mantığa göre Hz. Ali ondan da üstün olmalıdır. Halbuki bunun muhal olduğu açıktır. Şayet lider konumunda olduğu için Hz. Peygamber’in o aşamada buna katılmamasının normal olduğu iddia edilirse, onun veziri mesabesinde olan Hz. Ebû Bekir’in lideriyle birlikte bulunmasının da normal olduğu herhalde izah gerektirmeyecek kadar açıktır⁹⁴.

Tûfi, “Süleyman Davud’a varis oldu.”⁹⁵ ayetinden hareketle peygamberlerin miras bırakmayacağı şeklinde Hz. Ebû Bekir’den rivayet edilen hadise⁹⁶ ta’nda bulunan ve onun bu ayete aykırı olduğunu iddia eden Şia’nın yaptığı istidlale de yer verir. Sonrasında Ehl-i Sünnet’in getirdiği itiraz noktalarının yanı sıra onlara yönelik Şia’nın cevaplarını da aktarır. Şia’nın bu düşüncesinin altında Hz. Fatıma’yı babasının, Hz. Abbas’ı da yeğeninin mirasından zulmen mahrum bırakmaları itibariyle Hz. Ebû Bekir ile Hz. Ömer’in imamete layık olmayan kişiler olduğunu ihsas etmek düşüncesinin yattığını savunur⁹⁷.

Tûfi, “Peygamber müminlere kendi canlarından daha kıymetlidir.”⁹⁸ âyetini bir kısım hadisler eşliğinde kendi imamet anlayışına dayanak olarak kullanan Şia’nın istidlaline işaret ettikten sonra Ehl-i Sünnet’in hem sıhhati hem de delaleti

⁹¹ Tûfi, *el-İşârâtü’l-ilâhiyye*, II, 340-341.

⁹² el-Hacc 22/19.

⁹³ en-Nisâ 4/95.

⁹⁴ Tûfi, *el-İşârâtü’l-ilâhiyye*, III, 39.

⁹⁵ en-Neml 27/16.

⁹⁶ Buhari, “Humus”, 1.

⁹⁷ Tûfi, *el-İşârâtü’l-ilâhiyye*, III, 79-82.

⁹⁸ el-Ahzâb 33/6.

itibariyle bu hadislere dair çekincelerini ortaya koyduklarını söyler, ancak bu konuda herhangi bir yorum getirmez⁹⁹.

Şia'nın Allah'ın Ehl-i beyti cahiliye devri kirlerinden temizlemek istediği¹⁰⁰ mealindeki âyeti onların masumiyetine kanıt olarak kullandığını belirten Tûfî, bunu birtakım hadisler ile teyid ederek bunlardan ayrı ayrı Hz. Ali'nin, Hz. Fatıma'nın ve tüm ailenin masumiyetine dair deliller sunduğunu ifade eder. Ehl-i Sünnet'in onlara yönelik itirazına ve bu ayeti sibakından hareketle peygamber eşleriyle bağlantı kuran yorumuna da temas ettikten sonra yeniden Şia'nın bu itirazlara yönelik verdiği cevapları nakleder. Bu muarazayı aktaran müellif bu ayeti Ehl-i beyt'in masumiyeti hususunda kesin bir nass olarak değerlendirmenin doğru olmadığını, onun olsa olsa, açık lafızların en alt derecesini ifade eden "zahir" şeklinde görülebileceğini söyler¹⁰¹. Bu yaklaşımıyla Şia'nın yorumuna katılmadığını ihsas eder.

Müellif mübahele ayetinden sonra Necran Hıristiyanlarıyla mülaane için Hz. Peygamber'in ilgili yere Ehl-i beyti yanına alarak gitmesinden hareketle onların Hz. Peygamber'den sonra insanların en faziletlisi; bu manada Hz. Ali'nin de Hz. Ebû Bekir'den daha üstün olduğu yönünde çıkarımda bulunan Şia'nın getirdiği beş deliline de yer verir. Hem Hz. Ali'nin hem de ailesinin üstünlüğüne temas eden Şia, ruhanî ve cismanî cihadı yerine getirmesi itibariyle Hz. Ali'nin Ehl-i beytin en faziletlisi olduğunu ısrarla savunur. Müellif bu meselede Ehl-i Sünnet'in Şia'ya yönelik cevabına ise temas etmez¹⁰².

Tûfî "*Battığı zaman yıldıza yemin ederim*¹⁰³" ayetinin tefsirinde Şia'nın zikrettiği bir hadise dayanarak bunu Hz. Ali'nin hilafetine delil olarak kullanmalarını kabul etmeyen bir tavır takınır. Bu sözün kendilerinden başka kimsenin bilmediği bir kelam olduğunu, bunu kimi zevatın sağlam bir senede dayanmadan kitaplarına dercettiklerini söyler¹⁰⁴. Hz. Salih'in kavmi içerisinde en şaki olan kişinin deveyi boğazlamak için ortaya atılan şahıs olduğunu beyan eden âyetin¹⁰⁵ tefsirini yaparken de Şia'nın Hz. Ali'nin bütün sahabelerden daha üstün olduğu yönünde çıkarımda buldukları bir hadîse yer verir. Buna göre Hz. Peygamber Hz. Ali'ye "bizden öncekilerin en şakisi o deveyi boğazlayan,

⁹⁹ Tûfî, *el-İşârâtü'l-ilâhiyye*, III, 126.

¹⁰⁰ el-Ahzâb 33/33.

¹⁰¹ Tûfî, *el-İşârâtü'l-ilâhiyye*, III, 128-136.

¹⁰² Tûfî, *el-İşârâtü'l-ilâhiyye*, I, 405-407.

¹⁰³ en-Necm 53/1.

¹⁰⁴ Tûfî, *el-İşârâtü'l-ilâhiyye*, III, 290.

¹⁰⁵ eş-Şems 91/12.

sonrakilerin en şakisi ise senin katilindir¹⁰⁶” demiştir. Bu durumda o adam katillerin en şakisi, Hz. Ali de maktüllerin en faziletlisidir. Cumhurun buna yönelik kısa bir cevabını aktaran müellif, konuyla ilgili bir yorumda bulunmaz¹⁰⁷.

Müellif, Rafızîlerin imamın nasla tayininin Allah’ın üzerine vacip olduğu hususunun aklen ortaya konulabileceğini iddia ettiklerini ve bazı Mu’tezili zevattan da bu yönde bir açıklama geldiğini beyan ettikten sonra öncelikle bunun maslahata riayet hususunda imam ile peygamber gönderilmesinin aynı kategoride ele alınmasından kaynaklandığını belirtir. Ardından peygamber gönderilmesini Allah’ın üzerine vacip kılan bu düşüncenin yanlışlığına dikkat çeker. Bu yaklaşımıyla imam gönderilmesi ile peygamber irsali arasında benzerlik kuran Şia’nın görüşüne karşı olduğunu ihsas eder¹⁰⁸.

Hz. Yusuf’un huzuruna giren kardeşleri kendisini tanımamışken onun kardeşlerini tanımamasını anlatan ayet¹⁰⁹ ile on ikinci imamın gaybubeti arasında bağlantı kuran ve bu inançlarına yönelik bir kanıt elde etmeye çalışan Şia’nın yaklaşımını aktaran Tûfî, bu zorlama yorumu da eleştirir. Bunun kıyas-ı temsili olduğunu ve onlar katında fıkhıta dahi delil olmayan bu yöntemi yakiniyyat gerektiren itikadî alanda bir kanıt olarak kullanmanın yanlışlığına işaret eder¹¹⁰.

Tûfî, “İsrailoğullarının içinden on iki kefil göndermiştik.¹¹¹” ayetini on iki imamın varlığına kanıt olarak kullanan ve bunun için daha çok kefil (nakîb) kelimesinden hareket eden Şia’nın bu yaklaşımını da isabetli bulmaz. Ona göre bu iki grup arasında kurulan bağlantı sağlam bir temele dayanmayan soyut bir teşbihten ibarettir. Şayet İsrailoğullarından on iki kişiye birilerini benzetmek gerekirse bunu, Akabe beyatındaki on iki ensara benzetmek daha isabetli bir teşbih olacaktır¹¹².

Tûfî, “Muhammed ölür veya öldürülürse siz ökçeleriniz üzerine gerisin geriye mi gideceksiniz.¹¹³” âyetini hadis eşliğinde ahabın irtidadına delil olarak kullanan ve bunu imameti hakkında nas bulunan Hz. Ali’den başkasına yönelmekle ilişkilendiren Şia’ya karşılık Ehl-i Sünnet’in cevabını aktarırken de herhangi bir

¹⁰⁶ Taberani, *el-Mucemu’l-kebir*, hadis no: 7311.

¹⁰⁷ Tûfî, *el-İşârâtü’l-ilâhiyye*, III, 409.

¹⁰⁸ Ebü’r-Rebi’ Necmeddin Süleyman b. Abdülkavi Tûfî, *Der’ü’l-kavli’l-kabih bi’t-tahsîn ve’t-takbîh*, thk. Eymen Mahmud Şehhade, Riyad: Merkezü’l-Melik Faysal li’l-Buhus ve’d-Dirasati’l-İslamiyye, 2005/1426, s. 105.

¹⁰⁹ Yusuf 12/58.

¹¹⁰ Tûfî, *el-İşârâtü’l-ilâhiyye*, II, 333.

¹¹¹ el-Mâide 5/12.

¹¹² Tûfî, *el-İşârâtü’l-ilâhiyye*, II, 105.

¹¹³ Âl-i İmrân 3/144.

değerlendirmede bulunmaz¹¹⁴. Şia'nın ashabi, Ehl-i beyt'e karşı tutumu üzerinden değerlendiren bir yorumuna yer veren müellif, yine Ehl-i Sünnetin cevabını vermekle yetinir ve başka bir mütalaa yürütmez¹¹⁵.

3.2. Necmüddin et-Tûfî'nin Ehl-i Sünnet'in İmamet Meselesindeki İstidlallerine Bakışı

Tûfî imamet meselesinde Şia kadar ayetlerden istidlalde bulunmamasından dolayı olsa gerek Ehl-i Sünnet'in ayetlerden yaptığı istidlallere daha sınırlı bir sayıda temas eder. Bunlardan birinde *"Ve sizden fazilet ve servet sahibi olanlar kariblerine, yoksullara ve Allah yolunda muhâcerette bulunmuş olanlara bir şey vermemek için yemin etmesinler."*¹¹⁶ ayetinin Hz. Ebû Bekir hakkında indiği, dolayısıyla ilahi kelamın onu "fazilet sahibi" olarak nitelemesi itibariyle onun üstünlüğünü vurgulayan Ehl-i Sünnet'in yorumunu takiben Şia'nın bu ayete bakışını ele alır. Şia'ya göre burada kastedilen kemaliyet manasını tazammun eden fazilet değil, kendisinin hemen ardından gelen servet kelimesinin gösterdiği üzere malın fazlalığıdır. Dolayısıyla bu âyetten Hz. Ebû Bekir'in ahlaki faziletine yönelik bir mana çıkarılamaz. Ehl-i Sünnet'in bu yoruma "aynı ayetin devamında yer alan *"Allah'ın sizi bağışlamasını arzu etmez misiniz? Allah, çok bağışlayandır, çok merhamet edendir."* ifadeleri, onun bağışlanmış olduğuna delalet eder" şeklinde verdiği cevabı da aktaran Tûfî bu konuda herhangi bir yorum yapmaz¹¹⁷.

Tûfî, *"Fetihten evvel infak edip çarpışanlarınız diğerleriyle bir olmaz, onlar sonradan infak edip çarpışanlardan derece itibariyle daha büyüktür"*¹¹⁸ âyetinden hareketle Hz. Ebû Bekir'in Hz. Ali'den daha faziletli olduğu yönünde bir sonuca ulaşan Ehl-i Sünnet'in yaklaşımını ifade ettikten sonra Şia'nın bu istidlale yönelik eleştiri ve cevaplarını da nakleder. Tartışma fetihten önce iki zatın zenginliği ve infakları üzerine odaklanmaktadır. Ehl-i Sünnet âyette daha faziletli olmanın işareti olarak zikredilen fetih öncesi infak ve savaşa iştirak itibariyle Hz. Ebû Bekir'in Hz. Ali'den daha ön planda olduğunu savunur. Onlara göre Hz. Ali fakir olduğundan infak konusunda doğal olarak zengin bir zat olan Hz. Ebû Bekir'den daha alt seviyede bulunmaktadır. Buna karşılık Şia ise hem Hz. Ebû Bekir'in zenginliği hem de Hz. Ali'nin fakirliği iddialarını reddeder ve Hz. Ali'nin zenginliğinin işareti olarak bir kısım nakillere yer verir. Şayet karşı tarafın

¹¹⁴ Tûfî, *el-İşârâtü'l-ilâhiyye*, I, 418-419.

¹¹⁵ Tûfî, *el-İşârâtü'l-ilâhiyye*, II, 245-246.

¹¹⁶ en-Nûr 24/22.

¹¹⁷ Tûfî, *el-İşârâtü'l-ilâhiyye*, III, 53.

¹¹⁸ el-Hadîd 57/10.

istidlali doğru kabul edilecek olursa, fetihten önce Hz. Ebû Bekir gibi infakta bulunup savaşa iştirak etmiş Hz. Talha, Zübeyr ve Abdurrahman b. Avf gibi zevatın da Hz. Ali'den daha faziletli olmasını kabul gibi kendi (Ehl-i Sünnet) doğrularına aykırı bir durumun içine düşüleceğini savunurlar. Kaldı ki cihad eden kimselerin oturanlardan derece itibariyle daha önde olduğunu beyan eden âyetin¹¹⁹ mantuku itibariyle cihad konusunda önde olanların faziletli olması gerektiğini, Hz. Ali'nin de bu hususta tartışmasız bir şekilde Hz. Ebû Bekir'in önünde olduğunu ileri sürerler. Yine Şia'nın bakış açısını detaylı bir şekilde sunduğu bu meselede müellif tarafların görüşünü zikrettikten sonra sadece konunun uzun olduğunu söylemekle yetinip herhangi bir yorumda bulunmaz¹²⁰.

Tûfi, *“Bedevilerden geri kalmış olanlara de ki: «Siz yakında çok kuvvetli olan bir kavme karşı savaşılmaya çağrılacaksınız. Onlarla savaşacaksınız ya da müslüman olurlar.»*¹²¹” âyetini Hz. Ebû Bekir veya Hz. Ömer'in hilafetinin sıhhatine yönelik bir delil olarak ele alan Ehl-i Sünnet'in bu konuda yaptığı istidlale yer verdikten sonra Şia'nın bu delillere karşı cevabını da zikreder. Ehl-i Sünnet'in “geri kalanlar” ifadesiyle Tebuk savaşına katılmayanlar; “güçlü düşman” ibaresiyle Hanife kabilesi veya Bizans ya da İranlılar; “savaşa çağırılan kişi” ile de Hz. Ebû Bekir veya Hz. Ömer'in kastedildiğini belirterek ortaya koydukları delillerine işaret eder. Şia'nın ise ilkini Hudeybiye'den geri kalanlar, ikincisini Hevazin kabilesi, üçüncüsünü ise Hz. Peygamber ile eşleştirdiklerini beyan eder. Tarafların görüşlerini aktardıktan sonra meselenin güçlü düşmanın kim olduğu hususuna düğümlendiğini belirtir ve müfessirlerin ihtilaflarının da gösterdiği üzere bu konuda kesin bir tayin yapmanın mümkün olmadığını söyler. Bu noktada Şia'nın verdiği cevapları zikrederken özenli bir dil kullanması dikkat çekicidir¹²².

Tûfi Hz. Peygamber'in Hz. Ebû Bekir'i hüzünlenmemesi için teselli etmesini¹²³ beyan eden âyeti onun faziletine delil olarak kullanan Ehl-i Sünnet'in delilleri ve Şia'nın aksi yöndeki ifadeleri ile onlara yönelik cevapları aktarırken konuya dair herhangi bir yorum getirmez¹²⁴.

Tûfi İslam'ı ilk kabul eden muhacir ve ensardan Allah'ın razı olduğunu beyan eden âyetten¹²⁵ hareketle sahabenin faziletine çıkarımda bulunan Ehl-i Sünnet'in yorumuna da temas eder ve bu yoruma karşı çıkıp âyeti Ehl-i beyte

¹¹⁹ en-Nisâ 4/95.

¹²⁰ Tûfi, *el-İşârâtü'l-ilâhiyye*, III, 318-320.

¹²¹ el-Feth 48/16.

¹²² Tûfi, *el-İşârâtü'l-ilâhiyye*, III, 257-260.

¹²³ et-Tevbe 9/40.

¹²⁴ Tûfi, *el-İşârâtü'l-ilâhiyye*, II, 275-278.

¹²⁵ et-Tevbe 9/100.

düşmanlık beslemeyen ve imameti hususunda hakkında nas bulunan imama karşı çıkmayan zevata tahsis eden Şia'nın görüşüne değinir. Sonrasında ashabın hiçbir Ehl-i beyt mensubuna düşmanlık beslemediği ve seçilmiş imama muhalefet etmediği şeklindeki Ehl-i Sünnet cevabını da nakleder¹²⁶.

Ashab hakkında yapılan teşbihin kâfirleri kızdırmak için olduğunu beyan eden¹²⁷ âyetten hareketle Ehl-i Sünnet'in sahabeye öfke duyanların küfrüne hükmettiklerini ve buna göre onlara buğzeden Rafızîlerin küfrüne çıkarımda bulduklarını söyleyen Tûfi, bu delili isabetli bulduğunu ihsas eder. Şiilerin bu ithamdan kurtulmak için çeşitli teviller geliştirdiğini belirtip bunlara ayrı ayrı yer verdikten sonra onların bu ayetin ashaba buğzeden bazı kişilerin içerisinde kâfirlerin de olduğu, ancak ashaba öfke duyan herkesin kâfir olduğu yönünde değerlendirmenin yanlış olacağı şeklindeki yaklaşımlarının diğer tevillerinden daha isabetli olduğunu kaydeder¹²⁸.

Müellif, kimi zaman tarafların görüşünü naklederken iki fikre de tam anlamıyla iştirak etmediğini ihsas eden ifadeler kullanır. Örneğin doğruyu getiren ve onu tasdik edenin müttakiler olduğunu¹²⁹ bildiren ayetin Hz. Ebû Bekir için indiğini savunan Ehl-i Sünnet'e karşılık bunu Hz. Ali'ye hamleden Şia'nın görüşlerini zikrettikten sonra ayetin siyak ve sibakından onu bir kişiye tahsis etmekten ziyade ikisinin dışında ayetin şumulüne girebilecek diğer kişileri de kapsar şekilde düşünmenin daha doğru olacağını savunur¹³⁰.

Sonuç

Uzun sayılamayacak bir ömre pek çok eser sığdıran, muhalif fırkalar hakkında kullandığı objektif dil ile temayüz eden, ancak diğer yandan özellikle maslahat konusunda geliştirdiği düşünce ile şimşekleri üzerine çeken Tûfi, hakkında ortaya atılan teşeyyu' iddiaları ile de zor günler geçirmiş bir şahsiyettir. Vefatından sonra da benzer iddialarla suçlanan Tufi müellifleri ikiye bölmüştür. Bir kısmına göre bu iddialar haklı gerekçelere dayanırken, diğer bir bölümü ona haksızlık yapıldığını düşünmektedir. İyi incelendiğinde onun teşeyyu'una kanıt olarak sunulan delillerin bir takım şüphelerden hali olmadığı görülmektedir. Şiiliğini ortaya koyduğu iddia edilen ve ona atfedilen bazı şiirlerin bizzat onun eserlerinde Şia'ya izafe edilmesi, yaşadığı ileri sürülen ve Şiiliğinin ortaya çıktığı savunulan bazı olaylarda tam bir sarahatin olmaması, Şii kesimden bazı

¹²⁶ Tûfi, *el-İşârâtü'l-ilâhiyye*, II, 284.

¹²⁷ el-Feth 48/29.

¹²⁸ Tûfi, *el-İşârâtü'l-ilâhiyye*, III, 262-263.

¹²⁹ ez-Zümer 39/33.

¹³⁰ Tûfi, *el-İşârâtü'l-ilâhiyye*, III, 190-191.

kimselerle yaptığı dostluktan Şiiliği yönünde çıkarımda bulunulması gibi durumlar onun teşeyyuuna dair ortaya atılan iddiaların en azından ihtiyatla karşılanmasını zorunlu kılmaktadır.

Tûfî'ye yöneltilen Şiilik ithamlarının gerçeği yansıtıp yansıtmadığını anlamının en iyi yolu herhalde eserlerine özellikle de vefatına yakın dönemde yazdığı eserlerine bakmaktan geçmektedir. Bu minvalde onun son dönemlerinde yazdığı ve kelami meselelerin izahı üzerine yoğunlaştığı *el-İşârâtü'l-ilâhiyye* adlı tefsiri önemli bir referans kaynağı olacaktır. İtikadi fırkaların kendi görüşlerini temellendirirken dayandıkları temel ayetlere yeri geldikçe temas eden ve Şia'nın da, başta onları diğer fırkalardan ayıran imamet meselesi olmak üzere istidlallerine yer veren bu eser, onun hakkındaki teşeyyu iddialarını açıklığa kavuşturacak bir içeriğe sahip bulunmaktadır.

Eserinde fırkaların görüşlerini oldukça objektif bir lisan ile aktaran Tûfî, ilgili konularda adeta her mezhep mensubuna kendi mezheplerine ait bir kitabı okuyormuş havası verdirebilmektedir. Bu tarzını Şia'nın imamet meselesine yaklaşımını aktarırken de sürdüren müellif kimi zaman onların iddialarını bir Şii müellifin bile nakledemeyeceği uzunluk ve derinlikte sunabilmektedir. Şii-Sünni bir çerçevede içerisinde tarafların bakış açılarını ve karşıt cevaplarını nakleden yazar, tefsirini yaptığı ilgili ayetten kim istidlalde bulunuyorsa, genelde onların delillerine daha geniş bir şekilde temas etme, muhalif fırkanın görüş ve karşıt cevaplarına ise daha kısa bir şekilde değinme yolunu izlemektedir. Tarafların konuya dair görüşlerini ilk aktardığı yerde oldukça kapsamlı bilgiler verip deliller sunmakta, daha sonra gelen bir ayetten aynı konuyla ilgili bir istidlalde bulunulacaksa bu sefer sadece ilgili ayetten getirilen delil vechesini ortaya koyup diğer ayrıntılar için ise kişiyi ilk konuya yönlendirmektedir.

Müellif kimi zaman meseleleri sadece aktarmakla yetinirken kimi zaman onlara dair kendi yorumunu da nakletmektedir. Onun Şia'nın imamet meselesine dönük bakışını ortaya koyan da işte bu yorumlar olmaktadır. Tespit edebildiğimiz kadarıyla onun Şia'nın imamet meselesinde ileri sürdüğü görüşlerini açıkça destekleyen hiçbir yorumu yoktur. Aksine kimi istidlallerinde onları açıkça eleştirir mahiyette izahlar getirmektedir. Ehl-i Sünnet'in görüş ve istidlallerinin çok güçlü olduğunu savunan bir dil kullanmasa, yeri geldiğinde istidlallerinde onları çok güçlü bulmasa ve bazen iki tarafın görüşüne de katılmadığını hissedilen ifadeler kullansa da, onlara yönelik ciddi bir eleştirisine de rastlanılmamaktadır. Bununla birlikte onun teşeyyuuna dair zihinlerde kuşku uyandıran tavrı ise kimi yerlerde oldukça uzun bir şekilde Şia'nın ilgili görüş ve

istidlallerine yer verirken, Ehl-i Sünnet'in bu delillere karşı cevaplarına bazen hiç değinmemesi, bazen de oldukça kısa bir şekilde temas etmesidir. Ancak bu tavrın, onun her zaman takındığı genel bir tutum olmadığı da bilinmelidir. Tabakat kitaplarının belirttiği üzere muhtemelen onun Şii çevrelerle ilmi bir münasebeti vardır ve onların görüşlerini çok iyi bilmektedir. Bu nedenle de onların düşüncelerini oldukça derin bir şekilde aktaracak bir donanıma sahiptir. Tarafsız bir tutum ile birleşen bu birikim onun meseleleri Şia zaviyesinden uzun uzadıya aktarmasında etkili olmuştur. Burada onun Şiiliğini saklamak için böyle bir üslup geliştirmesi ve kendini gizleyecek bir dilin arkasına sığınması gibi bir ihtimal akla geliyorsa da, onun Şii olduğuna dair elimizde yeterli bir kanıt yokken hakkında böyle bir yorum getirmenin en azından hüsn-i zan ilkesi gereğince doğru olmayacağı unutulmamalıdır. Onun Hanbelî kimliği hususunda oluşan ortak kanaatin, hakkındaki teşeyyu' iddialarını zayıflattığı da gözden ırak edilmemeli ve bu iddialara ihtiyatla yaklaşılmalıdır.

Kaynaklar

Âşikkutlu, Emin, "Teşeyyu'", *DİA*, XV, s. 564-565.

el-Berzâlî, Kasım b. Muhammed b. Yusuf, *el-Muktefâ alâ kitabi'r-ravzateyn el-marûf bi-târihi'l-Berzâlî*, thk. Ömer Abdüsselam Tedmûrî, Beyrut: Mektebetü'l-Asriyye, 1427/2006.

el-Buhârî, Muhammed b. İsmail, *el-Câmiü's-sahîh Sahîhu'l-Buhârî*, İstanbul: Çağrı Yayınları, 1981.

Demiri, Lejla, *Muslim exegesis of the Bible in medieval Cairo = Ta'liq 'ala al-Anajil al-arba'ah*, Ebü'r-Rebi' Necmeddin Süleyman b. Abdülkavi Tûfî, Leiden: Brill, 2013.

___, "Tûfî", *DİA*, XXXI, sayfa: 324-327.

Ebû Asım, Hasan b. Abbas b. Kutub, Ebü'r-Rebi' Necmeddin Süleyman b. Abdülkavi et-Tûfî, *el-İşaratü'l-ilahiyye ile'l-mebahisi'l-usuliyye*, İdad: Ebû Asım Hasan b. Abbas b. Kutub, Kahire: el-Fârukü'l-Hadise, hazırlayanın dipnotu, 2002/1423.

Ebu Zehra, Muhammed, *İbn Hanbel, hayatühû ve asruhû-ârâuhû ve fikhuhû*, Kahire : Dârü'l-Fikri'l-Arabi, [t.y.].

Ednevi, Ahmed b. Muhammed, *Tabakatü'l-müfessirin*, thk. Süleyman b. Salâh Kazzi, Medine: Mektebetü'l-Ulum ve'l-Hikem, 1997/1417.

- Hansari, Muhammed Bakır b. Zeynelabidin b. Cafer el-Musevi, *Ravzatü'l-cennât fi ahvâli'l-ulemâve's-sâdât*. Beyrut: ed-Dârü'l-İslâmiyye, 1411/1991.
- Heinrichs, W. P., "al-Tüfi", *The Encyclopaedia of Islam*, X, s. 588-589.
- İbn Hacer Askalânî, Ebü'l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. Alî b. Muhammed, *ed-Dürerü'l-kâmine fi a'yâni'l-mieti's-sâmine*, thk. Muhammed Abdülmuîd Hân, Haydarabad: Dâiretü'l-Maârifî'l-Osmaniyye, 1392/1972.
- İbn Mâce, Muhammed b. Yezîd el-Kazvînî, *es-Sünen*, İstanbul: Çağrı Yayınları, 1981.
- İbn Müflih, Ebû İshak Burhaneddin İbrâhim b. Muhammed, *el-Maksadü'l-erşed fi zikri ashâbi'l-İmâm Ahmed*, thk. Abdurrahman b. Süleyman el-Useymin, Riyad: Mektebetü'r-Rüşd, 1990.
- İbn Receb, Ebü'l-Ferec Zeynüddin Abdurrahman b. Ahmed, *ez-Zeyl ala tabakati'l-Hanabile*, thk. ve tlk. Abdurrahman b. Süleyman b. Muhammed el-Useymin, Riyad: Mektebetü'l-Ubeykan, 2005/1425.
- İbnü'l-İmad, Ebü'l-Felah Abdülhay b. Ahmed b. Muhammed, *Şezeratü'z-zeheb fi ahbari men zeheb*, thk. Abdülkadir Arnaut, Mahmûd Arnaut, Beyrut: Dâru İbn Kesir, 1406/1986.
- İsmail Paşa, el-Bağdâdî, *İzahü'l-meknun fi zeyl-i ala Keşfi'z-zünun an esami'l- kütüb ve'l-fünûn*, tsh. Kilisli Rifat Bilge, Dâru İhyâi't-Türâsî'l-Arabî, Beyrut, [t.y.].
- Kehhâle, Ömer Rızâ, *Mu'cemü'l-müellifin: teracimu musannifi'l-kütübi'l-Arabiyye*, Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1993/1414.
- el-Kevseri, Muhammed Zahid, *Makalatü'l-Kevseri*, Kahire: el-Mektebetü't-Tevfikıyye, [t.y.].
- Koca, Ferhat, "İslâm Hukukunda Maslahat-ı Mürsele ve Necmeddin et-Tûfî'nin Bu Konudaki Görüşlerinin Değerlendirilmesi", *İLAM Araştırma Dergisi*, 1996, cilt: I, sayı: 1, sayfa: 93-122.
- ___, "Tûfî (Fıkıh)", *DİA*, XXXI, sayfa: 327-330.
- Makrizi, Ebü'l-Abbas Takıyyüddin Ahmed b. Ali b. Abdülkadir, *es-Sülûk li-marifeti düveli'l-mülûk*, thk. Muhammed Abdülkadir Ata, Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1418/1997.
- Muhammed b. Hâlid Fazıl, Ebü'r-Rebi' Necmeddin Süleymân b. Abdülkavi et-Tûfî, *es-Sa'katü'l-gâdâbiyye fi'r-red ala münkiri el-Arabiyye*, thk. Muhammed b. Hâlid Fazıl, Riyad: Mektebetü'l-Ubeykan, muhakkikin girişi, 1997/1417.

- Müslim, b. el-Haccâc el-Kuşeyrî, *el-Câmiü's-Sahîh*, İstanbul: Çağrı Yayınları, 1981.
- Nesai, Ebû Abdurrahman Ahmed b. Ali b. Şuayb, *Hasaisu emiri'l-müminin Ali bin Ebi Talib*, thk. Muhammed el-Kazım, [Tahran]: Mecmau İhyai's-Sekafeti'l-İslamiyye, 1419.
- Pekcan, Ali, "Necmuddîn Tûfî (ö.716/1316)'nin Maslahat Risâlesi (Çeviri Ve Değerlendirme)", *Din Bilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, 2003, cilt: III, sayı: 1, sayfa: 267-313.
- Safedi, Ebü's-Safâ Salâhuddîn Halîl b. İzziddîn Aybeg b. Abdillâh, *A'yanü'l-asr ve a'vanü'n-nasr*, thk. Ali Ebû Zeyd, Mahmûd Salim Muhammed, Nebil Ebû Amse, Muhammed Mev'ud, Dimaşk: Dârü'l-Fikr; Beyrut: Dârü'l-Fikri'l-Muasır, 1998/1418.
- , *el-Vâfi bi'l-vefeyât*, thk. Ahmed Arnaut, Türkî Mustafa, Beyrut: Daru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, 1420/2000.
- Seber, Abdülkerim, "Necmeddin et-Tûfî'nin "el-İksîr fî İlmi't-Tefsîr" İsimli Eserinin Tefsir Usulü Açısından Değerlendirilmesi", *Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2006, sayı: 24, s. 25-59.
- Stewart, Devin J., *Islamic Legal Orthodoxy: Twelver Shiite Responses to the Sunni Legal System*, Salt Lake City: University of Utah, 1998.
- Suyuti, Ebü'l-Fazl Celaleddin Abdurrahman b. Ebî Bekr, *Bugyetü'l-vuat fî tabakati'l-lugaviyyin ve'n-nühat*, thk. Muhammed Ebü'l-Fazl İbrâhim, Beyrut: el-Mektebetü'l-Asriyye, [t.y.].
- Şehhade, Eymen Mahmud, Ebü'r-Rebi' Necmeddin Süleyman b. Abdülkavi Tûfî, *Der'ü'l-kavli'l-kabîh bi't-tahsîn ve't-takbîh*, thk. Eymen Mahmud Şehhade, Riyad: Merkezü'l-Melik Faysal li'l-Buhusve'd-Dirasati'l-İslamiyye, muhakkikin girişi, 1425.
- et-Taberânî, Ebü'l-Kâsım Süleyman b. Ahmed b. Eyyûb, *el-Mu'cemu'l-Kebîr* (thk. Hamdî Abdülmecîd es-Selefî), Kahire: Mektebetü İbn Teymiyye, [t.y.].
- Tirmîzî, Muhammed b. İsâ. *es-Sünen*, İstanbul: Çağrı Yayınları, 1981.
- Topgül, Muhammed Enes, "Bir Cerh Sebebi Olarak Teşeyyu (Şüelik Eğilimi) Kavramına Tarihsel Bir Bakış", *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi [İstanbul Yüksek İslam Enstitüsü Dergisi] [MÜİFD]*, 2012, cilt: I, sayı: 42, s. 47-76.

- et-Tûfî, Ebü'r-Rebi' Necmeddin Süleymân b. Abdülkavi, *Alemü'l-cezel fi ilmi'l-cedel*, thk. Heinrich Wolfhard, Wiesbaden: Franz Steiner Verlag, 1987.
- ___, *el-İşârâtü'l-ilâhiyye ile'l-mebahisi'l-usuliyye*, İ' dad: Ebû Asım Hasan b. Abbas b. Kutub, Kahire: el-Fârukü'l-Hadise, 2002/1423.
- ___, *es-Sa'katü'l-ğadabiyye fi'r-red ala münkiri el-Arabiyye*, thk. Muhammed b. Hâlid Fazıl, Riyad: Mektebetü'l-Ubeykan, 1997/1417.
- ___, *Şerhu muhtasari'r-ravza*, thk. Abdullah b. Abdülmuhsin et-Türki, Medine: Vizaretü'ş-Şuuni'l-İslamiyyeve'l-Evkaf ve'd-Da've ve'l-İrşad, 1998.
- Tülü, Ali, *Necmeddin Tûfî'nin maslahat anlayışı*, (Yüksek Lisans Tezi), Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2003.
- et-Türki, Abdullah b. Abdülmuhsin, Ebü'r-Rebi' Necmeddin Süleyman b. Abdülkavi Tûfî, *Şerhu muhtasari'r-ravza*, thk. Abdullah b. Abdülmuhsin et-Türki, Medine: Vizaretü'ş-Şuuni'l-İslamiyyeve'l-Evkaf ve'd-Da've ve'l-İrşad, muhakkikin girişi, 1998.
- el-Uleymî, Ebü'l-Yümn Mücirüddin Abdurrahman, *el-Menhecü'l-Ahmed fi teracimi ashabi'l-İmâm Ahmed*, thk. Abdülkadir Arnaut, Beyrut: Dâru Sadır, 1997.
- el-Yafîî, Ebu Muhammed Abdullah b. Es' ad b. Ali b. Süleyman, *Miratü'l-Cinân*, tahşiye: Halil el-Mansur, Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1417/1997.
- Zehebi, Ebû Abdullah Şemseddin Muhammed b. Ahmed b. Osman, *el-İber fi haberi men gaber*, thk. Ebû Hacer Muhammed Zaglul, Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1985.
- Zeyd, Mustafa, *el-Maslahatu fi't-teşrii'l-İslâm*, tlk. Muhammed Yüsrî, Kahire: Dâru'l-Yüsr, [t.y.].

